

Fridrih Niče

SUMRAK IDOLA

ILI KAKO SE FILOZOFIRA ČEKICEM

PREDGOVOR

Sačuvati vedrinu u sumornoj i prekomerno odgovornoj stvari nije mala veština: pa ipak, šta bi bilo nužnije od vedrog raspoloženja? Nijedna stvar neće uspeti ukoliko u njoj žar nema udela. Suvišnost snage samo je dokaz snage. – *Prevrednovanje svih vrednosti*, taj upitnik tako crn, tako gorostasano da baca senku na onoga koji ga stavlja – takav sudbonosni zadatak primorava nas da svakog trenutka istrčimo na sunce, kako bismo sa sebe stresli tešku, suviše teškom postalu ozbiljnost. Za to je dobro svako sredstvo, a svaki "slučaj" srećan slučaj. Pre svega, rat. Rat je uvek bio velika razboritost umova, koji su se suviše povukli u sebe i postali suviše duboki; čak i zadobijena rana sadrži u sebi isceljujuću moć. Izreka, čije poreklo skrivam od učene radoznalosti, bila je odavno moje omiljeno geslo: *Increscunt animi, virescit volnere virtus*.

Drugo ozdravljenje, u ovim oklonostima još poželjnije za mene, jeste *istražiti idole*... Na svetu ima više idola nego realiteta: to je moj "zao pogled" na taj svet, to je takođe i moje "zlo uho" ... Postavljati ovde pitanja čekićem i, možda, kao odgovor čuti onaj čuveni mukli ton, koji govori o naduvenoj utrobi – kakvo ushićenje za čoveka koji ima uši i iza ušiju – za mene starog psihologa i lovca na pacove, pred kojim se *mora razglasiti* upravo ono što bi se želelo da ostane u tajnosti... Takođe i ovo delo – sam naslov to otkriva – pre svega je okrepljenje, sunčana pega, skok u stranu, u dokolicu jednog psihologa. A možda i novi rat? I da li će se tragati za novim idolima?.. Ovo malo delo je *velika objava rata*; a što se tiče istraživanja idola, ovog puta to nisu prolazni idoli, već *večni* idoli, kojih se ovde dotičem čekićem, kao zvučnom viljuškom – nema starijih, osvedočenijih, nadmenijih idola.. A takođe ni praznijih... To ne sprečava da se u njih *najviše veruje*; a i kaže se, naročito u najuzvišenijim slučajevima, nikako idol...

Torino, 30. septembra 1888. godine na dan kad je završena prva knjiga *Prevrednovanje svih vrednosti*

Fridrih Niče

AFORIZMI I STRELICE

1. Dokolica je izvor svake psihologije. Kako? Zar je psihologija – porok?
2. I najhrabriji među nama retko ima hrabrosti za ono što zaista zna...
3. Da bi živeo sam, čovek mora biti životinja ili bog – kaže Aristotel. Nedostaje treći slučaj: valja biti i jedno i drugo – *filozof*...
4. "Svaka istina je jednostruka" – Nije li to laž dvostruka?
5. Ja hoću, jednom zauvek, da *ne znam* mnogo. – Mudrost postavlja granice i spoznaji.
6. U svojoj divljoj prirodi čovek se najbolje odmara od svoje neprirodnosti, od svoje duhovnosti...
7. Kako? Zar je čovek samo božji promašaj? Ili je bog samo promašaj čovekov?
8. *Iz ratne škole života.* – Ono što me ne ubije, čini me jačim.
9. Pomozi sâm sebi: onda će ti pomoći i svako. Princip ljubavi prema bližnjem.
10. Ne treba pokazivati malodušnost prema svojim postupcima! I ne valja odmah zatim bežati od njih! Griža savesti je nedolična.
11. Može li magarac da bude tragičan? – Da čovek propadne pod teretom koji ne može ni nositi, ni zbaciti... Slučaj filozofa.
12. Ako čovek ima svoje *zašto?* u životu, onda će se pomiriti gotovo sa svakim *kako?* – Čovek ne žudi za srećom; to čini samo Englez.
13. Muškarac je stvorio ženu - ali od čega? Od rebra svog boga – od svog "ideala"...
14. Šta? Ti tražiš? Želeo bi da se udesetostručiš, ustostručiš?. Tražiš pristalice? Traži *nule!*
15. Ljude će posle njihove smrti - mene, na primer - lošije razumeti od savremenika, ali bolje poslušati. Tačnije rečeno: nas nikad neće razumeti! – i otuda naš autoritet...
16. *Među ženama.* – "Istina?" O, vi ne poznajte istinu! Zar ona nije zločin protiv čitavog našeg *pudeurs?*
17. To je umetnik kakve ja volim, skroman u svojim potrebama: on hoće, zapravo, samo dve stvari, svoj hleb i svoju umetnost – *panem et Circen*...
18. Ko ne ume da udahne svoju volju u stvari, taj će u njima da unese bar *smisao*: to jest, on smatra da se u njima već nalazi volja (princip "verovanja").
19. Kako? Izabrali ste vrlinu i uzvišena osećanja, a istovremeno krišom gledate na dobitke bezobzirnih ljudi? – Ali, izabравši vrlinu, čovek se *odriče* "dobitaka" ... (antisemiti na kućna vrata).

20. Savršena žena se zanima literaturom kao što čini neki mali greh: radi pokušaja, uzgred, osvrćući se da li to neko primećuje, i *da* neko primeti...
21. Staviti se samo u takve položaje gde se ne sme imati prividnih vrlina, gde, nasuprot, kao akrobata na svom užetu, ili padaš ili stojiš – ili srećno prođeš...
22. "Zli ljudi nemaju pesme" – Kako to da Rusi imaju pesme?
23. "Nemački duh": tek osamnaest godina *contradictio in adjecto*.
24. Tražeći početak, čovek postaje rak. Istoričar gleda unazad; konačno i *veruje* unazad.
25. Zadovoljstvo štiti čak i od prehlade. Da li se ikad prehladila žena koja je umela dobro da se obuče? – Pretpostavljam da je bila jedva obučena.
26. Ne verujem nijednom sistematičaru, i sklanjam im se s puta. Volja za sistemom je nedostatak čestitosti.
27. Ženu smatraju dubokom – zašto? Zato što se u nje nikada ne može dosegnuti dno. Štaviše, žena nije ni plitka.
28. Kad žena ima muške vrline, onda od nje treba bežati; a kad nema muške vrline, onda ona beži sama.
29. "Kako je nekad savest morala da grize! Kako je imala dobre zube! – A danas?" Šta nedostaje? – Pitanje jednog zubnog lekara.
30. Ljudi retko počine samo jednu nepromišljenost. U prvoj nepromišljenosti čine uvek suviše mnogo. Upravo zbog toga će počinuti još jednu, drugu - a ovog puta čine suviše malo...
31. Crv, kog su nagazili, počinje da se izvija. To je razumno. On time smanjuje verovatnost da ga ponovo nagaze. Na jeziku morala: *poniznost*.
32. Postoji mržnja prema laži i licemerstvu, koja proističe iz osetljivosti na pitanja časti; postoji ista takva mržnja, koja proističe iz plašljivosti, jer je laž *zabranjena* božjom zapovešću. Suviše plašljiv da bi lagao...
33. Kako je malo potrebno za sreću! Zvuk gajdi. – Bez muzike bi život bio zabluda. Nemač zamišlja sebi čak boga kako peva pesmu.
34. *On on peut penser et ecrire qu' assis* (G. Flober). Uhvatio sam te, nihilisto! Istrajnost je upravo *greh* protiv svetog duha. Samo *izrečene* misli imaju vrednost.
35. Ima slučajeva kad smo kao konji, mi psiholozi, i postajemo uznemireni: vidimo svoju sopstvenu senku kako se pred nama njiše gore-dole. Psiholog treba da ne obraća na *sebe* pažnju, kako bi uopšte video.
36. Da li mi, imoralisti, nanosimo *štetu* vrlini? – Isto tako malo kao anarhisti vladarima. Tek što su na njih počeli da pucaju, oni ponovo sigurno sede na svom prestolu. Moral: *treba pucati na moral*.

37. Ti trčiš napred? Činiš li to kao pastir? Ili kao izuzetak? U trećem slučaju bio bi begunac...
Prvo pitanje savesti.

38. Jesi li stvaran? Ili samo glumac? Zastupnik? Ili sâm zastupljeni? – Na kraju krajeva, možda si samo podražavani glumac... *Drugo pitanje savesti.*

39. *Govori razočarani.* – Tražio sam velike ljude, a nalazio uvek samo *majmune* njihovog ideala.

40. Jesi li jedan od onih koji posmatra kao gledalac? Ili koji učestvuje? – Ili koji ne obraća pažnju, drži se po strani?... *Treće pitanje savesti.*

41. Hoćeš li da ideš zajedno sa mnom? ili da ideš preda mnom? Ili sâm za sebe.. Valja znati *šta* hoćeš, i *da* hoćeš – *Četvrto pitanje savesti*

42. To su bile stepenice za mene, ja sam se po njima popeo – zbog toga sam morao da pređem preko njih dalje. Ali, one su mislile da sam hteo da sednem na njih da se odmorim...

43. Šta ima u tome što *ja* ostajem u pravu! Suviše *sam* u pravu. – A ko se danas najbolje smeje, taj će se takođe smejati i poslednji.

44. Formula moje sreće: jedno Da, jedno Ne, prava linija, *cilj*...

SOKRATOV PROBLEM

1.

O životu su najmudriji ljudi svih vremena sudili jednako: *on ne vredi ništa*... Iz njihovih usta smo uvek i svuda slušali jedan isti glas – glas pun sumnje, pun sete, pun umora od života, pun odolevanja životu. Sam Sokrat je na samrtni rekao: "Živeti – to znači dugo biti bolestan: dugujem petla iscelitelju Eskulapu". Čak je i Sokratu dodijao. – Šta *dokazuje* to? Na šta *ukazuje* to? – U stara vremena bi se reklo (– o, to su govorili i dovoljno glasno, i pre svih, naši pesimisti!): Ovde u svakom slučaju nešto mora da bude istinito! *Consensus sapientium* dokazuje istinu". – Da li ćemo i danas tako govoriti? *Smemo* li to? "Ovde u svakom slučaju nešto mora biti *bolesno*"- odgovaramo *mi*- ove najmudrije svih vremena valja najpre pogledati izbliza! Možda su svi oni bili nesigurni na nogama? stari? gegali se? *decadents*? Ne izgleda li, možda, mudrost na Zemlji kao gavran kojega oduševljava neznanat zadah strvine?...

2.

Meni samom je ovo neodavanje poštovanja. to da su veliki mudraci *nazadni tipovi*, najpre palo na pamet pri razmatranju slučaja gde mu se najsnažnije suprotstavlja učena i neučena predrasuda: prepoznao sam Sokrata i Platona kao simptome propasti, kao oruđe grčkog raspada, kao pseudogrčke, kao antigrčke (*Rođenje tragedije*, 1872). Pomenuti *consensus sapientium* – koji shvatah sve bolje i bolje – dokazuje najmanje od svega da su oni imali pravo u tome u čemu su se slagali: on pre dokazuje da su se sami oni, ti najmudriji, slagali u nečemu *fiziološki*, kako bi se na isti način negativno odnosili prema životu – i da bi *moralni* tako da se odnose prema njemu. Sudovi o vrednosti života, za ili protiv, ne mogu nikad

konačno da budu istiniti: oni imaju vrednost samo kao simptomi, oni dolaze u obzir samo kao simptomi – sami po sebi, takvi sudovi su gluposti. Prema njima valja obavezno ispružiti svoje prste, i pokušati shvatiti ovu čudesnu *finese*, da se vrednost života ne može utvrditi. Živ čovek ne može zato što je stranka, čak predmet spora, a ne sudija. Mrtav čovek ne može iz jednog drugog razloga. – Sa stanovišta filozofa videti problem u vrednosti života ispoljava se čak kao zamerka njemu samom, kao upitnik na njegovu mudrost, kao nerazboritost. – Kako? A svi ovi veliki mudraci – zar oni nisu bili samo *decadents*, zar nisu bili čak ni mudri? – Ali, vraćam se na Sokratov problem.

3.

Sokrat je po svom poreklu pripadao najnižim slojevima naroda: Sokrat je bio prost narod. Poznato nam je, čak se i vidi kako je bio ružan. Ali ružnoća, koja je sama po sebi zamerka, služi kod Grka gotovo kao opovrgavanje. Da li je Sokrat uopšte bio Grk? Ružnoća je prilično često izraz ukrštenog razvoja *inhibiranog* tim ukrštanjem. U drugom slučaju, ona se javlja kao *silazni razvoj*. Antropolozi među kriminalistima nam govore da je tipičan zločinac ružan *monstrum in fronte, monstrum in animo*. Ali, zločinac je *décadent*. Da li je Sokrat bio tipičan zločinac? – U najmanju ruku, tome ne bi protivrečio onaj čuveni sud fiziognomista, koji je tako ubedljivo zvučao Sokratovim prijateljima. Jedan stranac, koji se razumeo u crte lica, prolazeći kroz Atinu, rekao je Sokratu u lice da je *monstrum* – da krije u sebi sve rdave poroke i pohote. A Sokrat je samo odgovorio: "Vi me poznajete, gospodine!"

4.

Na *décadence* ukazuje kod Sokrata ne samo poznata razuzdanost i anarhija u instinktima: upravo na to ukazuje i superfetacija logičnog i ona *zloba rahitičara* koja ga karakteriše. Ne zaboravimo i one halucinacije sluha, koje su interpretirane na religiozan način, kao "Sokratov demon" Sve je u njemu preuveličano, *buffo*, karikatura, sve se istovremeno odlikuje skrivenošću, zadnjom mišlju, podzemljem. – Pokušavam da shvatim iz kakve idiosinkrazije proističe ona sokratska jednačina um = vrlina = sreća: ona najbizarnija od svih postojećih jednačina kojoj posebno protivureče svi instinkti drevnih Helena.

5.

S pojavom Sokratovom grčki ukus se menja korist dijalektike: šta se tu, u stvari, događa? Pre svega. time se pobeđuje *aristokratski* ukus; prost narod s dijalektikom izbija na površinu. Pre Sokrata izbegavani su dijalektički maniri: oni su, smatrani rdavim manirima, on su kompromitovali. Upozoravali su omladinu da ih se kloni. Takođe, nisu imali poverenja u svako takvo navođenje svojih argumenata. Pristojne stvari, kao i pristojni ljudi, ne nose svoje argumente tako otvoreno u ruci. Nepristojno je pokazivati svih pet prstiju. Ono što se najpre mora dokazati, ima malo vrednosti. Svuda gde autoritet spada još u dobre običaje, gde se ne "obrazlaže nego se naređuje, dijalektičar je neka vrsta lakrdijaša: ismejavaju ga, ne odnose se ozbiljno prema njemu – Sokrat je bio lakrdijaš, koji je *pobuđivao ozbiljan odnos* prema sebi: šta se, upravo, tu dogodilo?

6.

Dijalektiku izabiraju samo onda kad nema nikakvog drugog sredstva. Poznato je da se njome pobuđuje nepoverenje, da ona malo ubeđuje. Ništa se tako lako ne briše kao dijalektički efekt: to dokazuje iskustvo svakog skupa na kojem se govori. Ona može da bude

samo *neophodna samoodbrana* u rukama ljudi, koji više nemaju nikakvo drugo oružje. Mora se silom *iznuditi* priznanje svog prava: pre toga, ona se nikako ne može upotrebiti. Prema tome, Jevreji su bili dijalektičari; to je bila i prepredena lija. Kako? A zar je to i Sokrat bio?

7.

Da li je Sokratova ironija izraz revolta? *Ressentiment* prostog naroda? Uživa li on, kao potlačeni, svoj sopstveni ferocitet u ubodima noža silogizma? *Sveti li se* on uglednim ljudima koje fascinira? – Kao dijalektičar, čovek ima u rukama nepoštedno oružje; s njim čovek može da postane tiranin; pobeđujući, čovek se kompromituje. Dijalektičar prepušta svom protivniku dokazivanje da nije idiot: on ga dovodi do besa, istovremeno ga čini bespomoćnim. Dijalektičar *depotencira* intelekt svog protivnika. – Kako? Je li dijalektika kod Sokrata samo oblik osvete?

8.

Dao sam na znanje čime bi Sokrat mogao da odbija: utoliko više valja objasniti tu okolnost *da* je fascinirao. Što je otkrio novi vid *agona*, što je bio prvi učitelj borilačkih veština za ugledne krugove Atine, to je jedno. Fascinirao je razdražuju?i agonalne instinkte Helena – on je uneo novu varijantu u borbu između mladih boraca i mladića. Sokrat je bio, takođe, i veliki *erotičar*.

9.

Ali, Sokrat je odgonetnuo još više. Video je mnogo šta *iza leđa* svojih uglednih Atinjana; shvatio je da *njegov* slučaj, njegova idiosinkrazija slučaja nije više bila nikakav izuzetan slučaj. Ista takva degeneracija se pripremala svuda u potaji: staroj Atini je došao kraj. – I Sokrat je shvatio da ceo svet ima *potrebu* za njim – za njegovim sredstvima, njegovim lečenjem, za njegovom ličnom veštinom samoodržanja.. Svuda su se instinkti nalazili u anarhiji; svuda su ljudi bili na pet koraka od ekscesa: *monstrum in animo* je bio sveopšta opasnost. "Instinkti hoće da postanu tiranin; valja izumeti *protivtiranina*, koji je jači..." Kad je onaj fiziognomist otkrio Sokratu ko je, nazivajući ga jazbinom svih rđavih pohota, veliki ironičar je izustio samo još jednu reč koja daje ključ za razumevanje njega samoga. "To je istina", reče on, "ali postao sam gospodar nad svima". Kako je Sokrat postao gospodar nad *sobom*? – Njegov slučaj je, u suštini, bio samo ekstreman slučaj, koji je najviše padao u oči u tome što je tada počelo da postaje opšta nevolja: što niko više nije bio gospodar nad sobom, što su se instinkti okrenuli jedan *protiv* drugog. On je fascinirao kao taj ekstremni slučaj – njegova ružnoća, koja je pobuđivala užas, govorila je o njemu svakome oku: on je fascinirao, što je razumljivo samo po sebi, još snažnije od samog odgovora, od samog rešenja, od verovatnoće *isceljenja* ovog slučaja.

10.

Ako je neophodno da se od *uma* stvori tiranin, kao što je to učinio Sokrat, onda svakako nije postojala opasnost da nešto drugo stvori tiranina. U umnosti su tada otkrili *spasiteljicu*, ni Sokrat, ni njegovi "bolesnici" nisu bili voljni da budu umni – to je bilo *de rigueur*, to je bilo njihovo *poslednje* sredstvo. Fanatizam, s kojim se čitavo grčko umovanje baca na razumnost, odaje očajno stanje: čovek se nalazio u opasnosti, imao je samo jedan izbor: ili da propadne, ili da bude *apsurdno uman*... Moralizam grčke filozofije počev od Platona uslovljen je patološki; isto tako i njen sud o dijalektici. Um = vrlina = sreća, to jednostavno znači: treba

podražavati Sokrata i protiv mračnih požuda zapaliti večnu *svetlost* – svetlost uma. Treba biti razborit, bistar, jasan po svaku cenu: svaki ustupak instinktima, neizvesnom, vodi *nadole*...

11.

Dao sam do znanja čime je fascinirao Sokrat: izgledao je kao lekar. kao spasitelj. Da li treba još ukazivati na zabludu koja je bila u njegovoj veri u "umnost po svaku cenu"? – To je samoobmana od strane filozofa i moralista, kao da oni time već izlaze iz *decadence*, kao da joj objavljuju rat. Izlazak iz nje je izvan njihove moći: to što je oni izabiraju kao sredstvo, kao spasenje, samo je ponovo izraz te *decadence* – oni *menjaju* njen izraz, oni ne odstranjuju nju samu Sokrat je bio nesporazum; ceo *moral popravljanja, pa i hrišćanski, bio je nesporazum*... Najbleštavija svetlost umnosti po svaku cenu, život svetao, hladan, razborit, svestan, bez instinkta, koji se suprotstavlja instinktima, bio je samo bolest, neka druga bolest – a nipošto vraćanje "vrlini", "zdravlju", sreći... Protiv instinkata se *mora* boriti – to je formula za *decadence*: dokle god je život *u usponu*, sreća je ravna instinktu.

12.

Da li je to i sam razumeo, taj najmudriji od svih samonadmudrivača? Nije li on to sebi rekao *u mudrosti* svoje hrabrosti koja ne preza od smrti?... Sokrat je *hteo* da umre: – ne Atena, *on* je dao sebi čašu s otrovom, on je naterao Atenu da mu je da..., Sokrat nije lekar, tiho je rekao sebi: "Jedino je smrt ovde lekar.. Sam Sokrat je bio samo dugo bolestan..."

"UM" U FILOZOFIJI

1.

Pitate me šta je sve idiosinkrazija u filozofa?.. Na primer, odsustvo istorijskog smisla u njih, njihova mržnja prema samoj predstavi postojanja, njihov egiptizam. Oni zamišljaju da nekoj stvari ukazuju čast ako je liše istoricizma, *sub specie aeterni*, ako od nje načine mumiju. Sve čime su se filozofi tokom hiljadu godina služili, bile su mumije pojmova; iz njihovih ruku nije izašlo ništa stvarno živo. Kad obožavaju, oni ubijaju, oni balsamuju, ova gospoda idolopoklonici – oni postaju opasni po život svega kad obožavaju Smrt, život, starost, isto tako kao rađanje i rasteње, za njih predstavljaju zamerke – čak i opovrgavanja. Što jeste, to ne *postaje*, što *postaje*, to nije... I sada svi oni, čak s nekim očajanjem, veruju u bivstvujuće. Ali, pošto ga ne mogu dohvatiti, traže razloge zašto im se ono uskraćuje. Mora da je neka iluzija, obmana u tome što ne opažamo bivstvujuće: gde se krije varalica? – "Našli smo ga, kliću oni radosno"to je čulnost! Ova čula, *koja su i inače tako nemoralna*, obmanjuju nas o *pravom* svetu. Moral: osloboditi se obmana čula, postojanja, istorije, laži – istorija nije ništa drugo do vera u čula, vera u laž. Moral: negirati sve što veruje čulima" sve ostalo čovečanstvo: sve je to "masa naroda . Biti filozof, biti mumija, predstavljati monotono-teizam grobarskom mimikom! – I, pre svega, dalje s telom, tom *idee fixe* čula dostojnom sažaljenja! obuzeto svim greškama logike koje postoje, čak i nemoguće osporeno, premda je dovoljno drsko da se ponaša kao nešto stvarno!"

2.

S dubokim poštovanjem izuzimam *Heraklitovo* ime. Ako su drugi filozofi odbacili svedočenje čula, jer su kazivali o mnoštvu i promenama, onda je on odbacio njihovo svedočenje, zato što su pokazivala kao da će stvari ovladati stalnošću i jedinstvom. Heraklit

je, takođe, bio nepravedan prema čulima. Ona ne lažu ni tako kako su smatrali Elejci, ni tako kako je on smatrao – ona uošte ne lažu. Pogotovo to što mi činimo od njihovog svedočanstva, unosi u njega laž, na primer, laž jedinstva, laž stvarnosti, supstance, stalnosti... "Um" je uzrok toga što izopačavamo svedočanstva čula. Ukoliko čula pokazuju postajanje, nestajanje, promenu, onda ne lažu... Ali, Heraklit će uvek biti u pravu u tome da je biće prazna fikcija. "Nestvarni" svet je jedini: "pravom svetu" su samo *pridodati*, laži...

3.

I kakva fina opservaciona oruđa imamo svojim čulima! Na primer, nos o kojem još nijedan filozof nije govorio s poštovanjem i zahvalnošću, predstavlja, međutim, najdelikatniji instrument koji nam stoji na raspolaganju: o može da konstatuje minimalne razlike kretanja koje ne konstatuje čak ni spektroskop. Mi dan vladamo naukom u toj meri da smo se odlučili *prihvatimo* svedočenje čula – pošto smo naučili da ih još izoštravamo, naoružavamo, da razmišljaju do kraja. Ostalo je nedonošče i još-ne nauka: hoću reći, metafizika, teologija, psihologija, teorija saznanja. Ili formalna nauka, nauka o znakovima: kao logika i ona primenjena logika, matematika. U njima se uopšte ne javlja stvarnost, čak ni kao problem; isto tako kao i pitanje, kakvu vrednost uopšte ima takva kon vencija o znakovima, kao što je logika.

4.

Druga idiosinkrazija filozofa nije manje opasna: ona se sastoji u zamenjivanju poslednjeg i prvog. Oni stavljaju na početak *kao* takav ono što dolazi na kraju – na žalost! jer ono uopšte ne bi trebalo da se pojavi! – "najviše pojmove", to jest, najopštije, najispraznije pojmove, poslednji dašak realiteta koji isparava. To je opet samo izraz njihovog načina poštovanja: ono što je više ne *sme* da nastane od onoga što je niže, ne *sme* uopšte *nastati*.. Moral: sve što je prvorazredno mora da bude *causa sui*. Postajanje od nečega drugog smatra se zamerkom, sumnjivom vrednošću. Sve najviše vrednosti su prvorazredne, svi najviši pojmovi, bivstvjuće, ono što je bezuslovno, dobro, istinito, savršeno – sve to ne može da nastane, pa prema tome *mora* da bude *causa sui*. Ali, sve to ne može ni da se razlikuje jedno od drugoga, ne može da bude u protivrečnosti sa sobom. Zato oni i imaju svoj besmisleni pojam "boga". Ono što je poslednje, najtananije, najpraznije stavlja se kao prvo, kao uzrok sam po sebi, kao *ens realissimum*... I da bi čovečanstvo moralo ozbiljno da se odnosi prema mentalnim patnjama bolesnih nauka! – A ono je za to skupo platilo! .

5.

- Uporedimo, najzad, i to koliko drugačije *mi* (kažem mi iz učtivosti...) gledamo na problem zablude i prividnosti. Nekad su smatrali promenu, izmenu, postajanje uopšte, dokazom prividnosti, znakom toga da tu mora da bude nečega što nas dovodi u zabludu. Naprotiv, danas vidimo isto toliko koliko nas primorava predrasuda uma da primenimo jedinstvo, identitet, stalnost, supstancu, uzrok, stvarnost, biće, to nas na izvestan način upliće u zabludu, *primorava* da budemo u zabludi; ma kako da smo, na osnovu stroge provere proračuna, uvereni u to *da se* ovde radi o zabludi. Stvar s tim stoji isto tako kao i s kretanjem velikog sazvežđa: tu zabluda kao kod postojanog advokata ima naše oči, a ovde naš *jezik*. Po svom postanku, jezik spada u vreme najrudimentarnijeg oblika psihologije: zapašćemo u grubi fetišizam kad postajemo svesni osnovnih pretpostavki metafizike jezika, srpski* rečeno *uma*. On svuda vidi tvorce i tvorenje: on veruje u volju kao uzrok uopšte; on veruje u "Ja", u Ja kao bitak, u Ja kao supstancu, i *projektuje* veru u Ja-supstancu na sve stvari – on tek time *stvara*

pojam "stvar". Bitak se upliće misaono kao uzrok, *nadmeće se* svuda; iz koncepcije "Ja" proizlazi tek, kao izvedena reč, pojam "bitak"... U početku postoji velika fatalna zabluda da je volja nešto što *deluje* – da je volja *sposobnost*... Danas znamo da je ona samo reč... Mnogo kasnije, u hiljadu puta prosvetljenijem svetu, u svest filozofa je neočekivano prodrila *sigurnost*, subjektivna *pouzdanost* u primeni kategorije uma: zaključili su da one ne mogu da proisteknu iz empirije – jer se čitava empirija nalazi u protivrečnosti s njima. *Odakle onda one potiču?* – I u Indiji, kao i u Grčkoj, učinjena je ista greška: "mora da smo već nekada živeli u nekom svetu (– umesto u *nekom mnogo nižem*: što bi bila istina!), mora da smo bili božanski, *jer* imamo um!".. U stvari, ništa do sada nije imalo naivniju moć ubeđivanja od zablude o biću, kako su ga, na primer, formulisali Elejci: u korist ove zablude govori svaka reč, svaka rečenica koju izgovaramo! – Takođe su i protivnici Elejaca podlegali iskušenju njihovog shvatanja bića: između ostalih i Demokrit, kada je izmislio svoj *atom*... "Um" u jeziku, oh, kakav stari prevarant! Plašim se da se nećemo osloboditi boga, jer još verujemo u gramatiku...

* Niče piše: *nemački* upotrebljavamo izraz srpski iz logičnih razloga. U ovom slučaju, kao i na narednim stranicama.

6.

Bićete mi zahvalni ako ukratko izložim suštinsko, tako novo shvatanje u četiri teze: time ću olakšati razumevanje, time ću izazvati prigovor. *Prva teza*. Razlozi, na osnovu kojih je "ovaj" svet nazvan prividnim, dokazuju više njegov realitet – *drugi* vid realiteta apsolutno se ne može dokazati.

Druga teza. Obeležja, koja su dodeljena "pravom biću" stvari, obeležja su nebića, *ničega*, – "pravi svet" su izgradili od protivrečnosti istinskom svetu: u stvari, prividan svet, ukoliko je samo *moralno-optička varka*.

Treća teza. Fantazirati o nekom "drugom" svetu umesto o ovom nema nikakvog smisla, pod pretpostavkom da nismo obuzeti instinktom klevetanja, ponižavanja, osumnjičenja života: u poslednjem slučaju *svetimo se* životu fantasmagorijom nekog "drugog", "boljeg" života.

Četvrta teza. Deliti svet na "pravi" i "prividan", bilo u duhu hrišćanstva bilo u duhu Kanta (*lukavog hrišćanina*, na kraju krajeva –), samo je sugestija *decadence-a*, – simptom života koji ide *silaznom linijom*. Što umetnik više ceni privid od realiteta, nije nikakva zamerka ovoj tezi. Jer, "privid" označava ovde realitet *još jednom* samo odabran, pojačan, korigovan... Tragični umetnik *nipošto* nije pesimist – on kaže upravo Da svemu zagonetnom, čak i strašnom, on je prožet *dionizijskim* duhom...

KAKO JE "PRAVI SVET" NAJZAD POSTAO BAJKA

ISTORIJA JEDNE ZABLUDE

1. Pravi svet, dostižan za mudraca, pobožnog, punog vrlina – on živi u *njemu*, *on je taj svet*.

(Najstariji oblik ideje, relativno mudar, jednostavan, ubedljiv. Parafraza teze "ja", Platon, *jesam istina*).

2. Pravi svet, nedostižan za sada, ali obećan mudracu, pobožnom, punom vrlina ("za grešnika koji se kajе").

(Napredak ideje: ona postaje finija, zamršenija, nedokučivija – *ona pos?šaje žena*, postaje hrišćanska...).

3. Pravi svet, nedostižan, nedokaziv, koji se ne može obećati, ali već kao zamisliv, uteha, dužnost, imperativ.

(Staro sunce u suštini, ali koje sija kroz maglu i skepsu; ideja postala uzvišena, bleđa, severna, kenigsberška).

4. Pravi svet – nedostižan? U svakom slučaju, nedostignut. A kao nedostignut i *nepoznat*. Prema tome, ni utešan, ni spašljiv, ni obavezujući: na šta nas može obavezati nešto nepoznato?...

(Sumorno jutro. Prvi zev uma. Kukurikanje pozitivizma).

5. "Pravi svet – ideja koja ničemu više nekoristi, koja čak više i ne obavezuje – ideja koja je postala nekorisna, suvišna, *prema tome*, opovrgnuta ideja: Likvidirajmo je!

(Svetao dan; doručak, vraćanje *bon sens-a* i vedrine; Platonova rumen od stida; paklena graja slobodnih umova).

6. Ukinuli smo pravi svet: koji je svet preostao? Prividan možda?... Ali, ne! *Zajedno s pravim svetom ukinuli smo i prividan!*

(Podne; trenutak najkraće senke; kraj najduže zablude; kulminaciona tačka čovečanstva; INCIPIT ZARATHUSTRA).

MORAL KAO PROTIVPRIRODA

1.

Kod svih strasti postoji vreme kad su jednostavno kobne, kada gravitacijom gluposti povlače svoju žrtvu nadole – i jedno kasnije, mnogo kasnije vreme, kad se sjedinjuju bračnim vezama s duhom, kad se "produhovljuju". Nekad su, zbog gluposti sadržane u strasti, objavljivali rat samoj strasti: zaklinjali su se da će je uništiti – sva stara čudovišta morala slagala su se u tome da "*in faut tuer les passions*". Najčuvenija formula za to nalazi se u Novom zavetu, u toj propovedi s Maslinove gore gde se, uzgred rečeno, stvari nikako ne posmatraju s *visine*. Tamo se, na primer, govori što se tiče polnosti "ako te oko tvoje dovodi u iskušenje, izvadi ga": na sreću, nijedan hrišćanin ne postupa po tom propisu. *Uništiti* strasti i požude samo da bismo predupredili njihovu glupost i neprijatne posledice te gluposti, izgleda nam danas, sa svoje strane, samo kao akutan oblik gluposti. Ne divimo se više zubnim lekarima koji *vade* zube da ne bi više boleli.. S druge strane, pošteno rečeno, mora se priznati da na ovom tlu, na kojem je poniklo hrišćanstvo, nipošto ne može biti mesta za koncepciju pojma "*oduhovljenja strasti*". Kao što je poznato, prva crkva se čak borila *protiv* "intelektualaca", u korist "siromašnih duhom": kako se od nje mogao očekivati inteligentan rat protiv strasti? – Crkva se bori protiv strasti škopljenjem u svakom smislu: njena praksa, njeno "lečenje" je *kastratizam*. Ona nikada ne pita: "kako se oduhovljava, čini lepom,

obogotvoruje požuda?" – ona je u svako doba delovala silom discipline na iskorenjivanje (čulnosti, ponositosti, vlastoljublja, gramzivosti, osvetoljubivosti). – Ali, podrivati koren strasti znači podrivati koren života: praksa crkve je *opasna po život*...

2.

Isto sredstvo: kastraciju, istrebljenje, instinktivno će izabrati u borbi s nekom požudom oni koji su suviše slabe volje, suviše degenerisani da bi bili u stanju da se u njoj pridržavaju mere: one prirode kojima je nužna *la trappe*, govoreći alegorično (i bez alegorija –), ma kakva bila konačna objava neprijateljstva, *ponor* između sebe i strasti. Radikalna sredstva su neophodna samo degenerisanima. Slabost volje, tačnije rečeno nesposobnost *ne* reagovati na nadražaj, predstavlja, sa svoje strane, samo drugi oblik degeneracije. Radikalno neprijateljstvo, smrtno neprijateljstvo protiv čulnosti ostaje simptom koji navodi na razmišljanje: on daje pravo na pretpostavke o opštem stanju čoveka, koji je ekscesivan do tog stepena. – Uostalom, to neprijateljstvo, ta mržnja dostižu samo onda svoj vrhunac kad takve prirode same nemaju dovoljno čvrstine za radikalno lečenje, za odricanje od svog "đavola". Prelistajte čitavu istoriju sveštenika i filozofa, računajući tu i umetnike: najotvorenije reči protiv čula *nisu* rekli impotenti, pa *ni* asketi, nego nemogući asketi, takvi ljudi kojima bi bilo nužno da budu asketi...

3.

Oduhovljenje čulnosti zove se *ljubav*: ona je veliki trijumf nad hrišćanstvom.. Drugi trijumf je naše oduhovljenje *neprijateljsva*. Ono se sastoji u dubokom shvatanju vrednosti imati neprijatelje: jednom rečju, u tome da se postupa i zaključuje suprotno od onoga kako se postupalo i zaključivalo nekada. Crkva je uvek htela uništenje svojih neprijatelja: mi, mi moralisti i antihristi, vidimo svoju korist u tome što crkva postoji... Takođe, i u oblasti politike je neprijateljstvo sada postalo duhovnije, mnogo razumnije, mnogo razboritije, s mnogo više *obzira*. Gotovo svaka stranka vidi interes svog samoodržanja u tome da protivna stranka ne izgubi snagu; isto to se može reći i o velikoj politici. Naročito nova tvorevina, na primer, nova država, ima potrebu više za neprijateljima nego za prijatelima: samo u suprotnosti se oseća neophodnom, samo u suprotnosti ona *postaje* neophodna.. Drugačije se ne odnosimo ni prema "unutrašnjem neprijatelju": i tu smo oduhovili neprijateljstvo, i tu smo shvatili njegovu *vrednost*. Čovek je *plodan* samo po cenu da bude bogat suprotnostima; čovek ostaje *mlad* samo pod pretpostavkom da se duša ne opusti, da ne žudi za mirom... Ništa nam nije postalo stranije od one davne poželjnosti, poželjnosti "mira duše", *hrišćanske* poželjnosti; ništa ne pobuđuje u nama manje zavisti od moralne krave i masne sreće dobre savesti. Odričemo se *velikog* života, ako se odričemo rata... U mnogim slučajevima je. svakako, "mir duše" jednostavno nesporazum – nešto *drugo*, što samo ne ume da se nazove časnije. Bez okolišenja i predrasuda, navešću nekoliko slučajeva. "Mir duše" može da bude, na primer. blagi uticaj bogatog animaliteta na oblast moralnog (ili religioznog). Ili početak umora, prva senka koju baca večer, svaka vrsta večeri. Ili znak da je vazduh vlažan, da se približavaju južni vetrovi. Ili nesvesna zahvalnost na srećnoj probavi (katkad nazvanoj "čovekoljubljem"). Ili umirenje ozdravljenika za kojega sve stvari dobijaju novi ukus i koji očekuje... Ili stanje koje sledi posle snažnog zadovoljenja naše dominirajuće strasti, prijatan osećaj retke sitosti. Ili staračka slabost naše volje, naših žudnji, naših poroka. Ili lenjost koju je sujeta ubedila da se nagizdi u moralnom stilu Ili nastup izvesnosti, čak stravične izvesnosti, posle duge napetosti i mučenja neizvesnošću. Ili izraz zrelosti i velike veštine u delanju, stvaranju, delovanju, htenju, smireno disanje, *postignuta* "sloboda volje".. *Sumrak idola*: ko zna? Možda samo izvestan vid "mira duše" ...

4.

Formulisau jedan princip. Svaki naturalizam u moralu, to jest, svaki *zdrav* moral, potčinjava se instinktu života – bilo kakva zapovest života ispunjava se određenim kanonom "treba" i "ne treba", time se na putu života otklanja bilo kakva prepreka i neprijateljstvo.

Protivirodni moral, to jest, gotovo svaki moral, koji su do danas podučavali, poštovali i propovedali, okreće se suprotno upravo *protiv* instinkata života – on je čas potajna, čas javna drska *osuda* tih instinkata. Govoreći "bog vidi čovekovu dušu", on govori "ne" najnižim i najvišim požudama života i smatra boga *neirijateljem života*... Svetac, koji se dopao bogu, jeste idealni kastrat... Život se svršava tamo gde *počinje* "carstvo božje"...

5.

Ako pretpostavimo da je shvaćen zločin takve pobune protiv života, koja je postala gotovo sakrosantna u hrišćanskom moralu, onda je zajedno s tim, na sreću, shvaćeno i nešto drugo: beskorisnost, iluzornost, apsurdnost, *lažljivost* jedne takve pobune. Osuda života od strane živog bića ostaje, na kraju krajeva, samo simptom određenog načina života: pitanje pravičnosti ili nepravičnosti time se uopšte ne postavlja.. Čovek bi trebalo da ima neki položaj *izvan* života, i s druge strane da ga tako dobro poznaje kao neko, kao mnogi, kao svi koji su živeli, kako bi uopšte smeo da se dotakne problema o *vrednosti* života: dovoljno razloga da se shvati da je taj problem za nas nedostupan. Kad govorimo o vrednostima, govorimo pod uticajem inspiracije, pod uticajem optike života: sam život nas primorava da određujemo vrednosti, sam život određuje vrednost putem nas, *kad* utvrđujemo vrednosti... Odatle sledi da je ta *protivpriroda morala*, koja shvata boga kao protivpojam i osudu života, samo sud vrednosti života – *kakvog* života? *kakve* vrste života? – Ali, ja sam već dao odgovor na to: života koji je na zalasku, oslabljenog, umornog, osuđenog života. Moral, kao što je do sada bio shvatan – kao što ga je, najzad, još i Šopenhauer formulisao kao "negiranje volje za život – sam je *instinkt decadencea*, koji stvara od sebe imperativ: on kaže: "*propadni!*" – on je presuda osuđenih...

6.

Razmotrimo, najzad, i kakva je naivnost uopšte reči: "čovek *bi trebalo* da bude *takav i takav!*" Stvarnost nam pokazuje bogatstvo tipova koje ushićuje, raskoš rasipnih igara i promene oblika: a neki siroti besposličar moralist kaže na to: "ne", čovek bi trebalo da bude *drugačiji?*... On čak zna kakav bi trebalo da bude, taj čankoliz i licemera; on sebe naslika na zidu, i kaže pri tome: "*ecce homo!*"... Ali, čak i kad se moralist obraća samo pojedincu i kaže mu: "*ti* treba da budeš takav i takav!" on ne prestaje da se pravi smešnim. Pojedinač je delić fatuma u svakom pogledu, zakon više, neophodnost više za sve što dolazi i što će biti. Govoriti mu "promeni se", znači zahtevati da se sve promeni, čak i unazad... I, stvarno, bilo je konsekvantnih moralista, oni su hteli da je čovek drugačiji, naime pun vrlina, hteli su da u njemu vide svoju sliku, naime licemera: stoga su *negirali svet!* Ne malo bezumlje! Nimalo skroman način neskromnosti... Moral, ukoliko osuđuje, sam po sebi, a ne zbog namera, obzira, svrhe života, specifična je zabluda, prema kojoj ne treba osećati nikakvo saželjenje, *idiosinkrazija degenerisanih*, koja je prčinila neizmerno mnogo štete!... Mi, drugi ljudi, mi imoralisti, nasuprot tome, otvorili smo svoje srce svakom razumevanju, shvatanju, *odobravanju*. Mi lako ne negiramo, mi tražimo svoju čast u tome da budemo *oni koji potvrđuju*. Sve više se naše oči otvaraju za onu ekonomiju, kojoj je sve to još potrebno i ume da se koristi time, što odbacuju sveto bezumlje sveštenika, *bolesnog* uma sveštenika, za tu ekonomiju u zakonu života, koja izvlači svoju korist čak i iz ogavne specije licemera, sveštenika, čoveka punog vrline – *kakvu* korist? Ali, sami mi, mi imoralisti, ovde smo odgovor na to...

ČETIRI VELIKE ZABLUDE

1.

Zabluda zamenjivinja uzroka i posledice – Nema opasnije zablude od *zamenjivanja posledice uzrokom*. ja je zovem iskvarenošću uma. Uprkos tome, ova zabluda se ubraja među najstarije i najskorašnije navike čovečanstva: ona je, čak, posvećena među nama, ona ima ime "religija", "moral". Svaka teza koju formulišu religija i moral, sadrži ovu zabludu u sebi; sveštenici i zakonodavci morala vinovnici su ove iskvarenosti uma. – Navešću jedan primer. Svakome je poznata knjiga čuvenog Kornara, u kojoj on preporučuje svoju mršavu dijetu kao recept za dug i srećan – a takođe i pun vrlina – život. Malo je knjiga našlo toliko čitalaca kao ova; ona se i danas štampa u Engleskoj godišnje u više hiljada primeraka. Ne sumnjam u to da je teško koja knjiga (razume se, izuzimajući Bibliju) pričinila toliko zla, *strašila* toliko života kao ovaj toliko dobronamerni kuriozum. Razlog za to: zamenjivanje posledice uzrokom. Čestiti Italijan je u svojoj dijeti video *uzrok* svog dugog života: dok je glavni preduslov dugog života izvanredna cporoct metabolizma, mali utrošak, bio uzrok njegove mršave dijete. Nije ml' ostavljeno na volju da jede malo *ili* mnogo, njegova umerenost *nije* bila "slobodna volja": on je obolevao kad je jeo više. Ali, ko nije šaran, onda on ne čini samo dobro, nego mu je i nužno da jede *uredno*. Naučnik *naših* dana, pri brzom trošenju svoje nervne snage, uništio bi sebe Kornarovim režimom. Crede experto.

2.

Najopštija formula, koja čini osnovu svake religije i morala, glasi: "Čini to i to, ne čini ono i ono – i bićeš srećan! U drugom slučaju..." Svaki moral, svaka religija *je* taj imperativ – ja ga nazivam velikim naslednim grehom uma, *besmrtnim bezumljem*. U mojim ustima se ta formula pretvara u svoj inverzni oblik – *prvi* primer mog "prevrednovanja svih vrednosti" uspeo čovek, "srećnik", *mora* da izvrši neka dela, a instinktivno se plaši drugih dela; on unosi poredak, koji fiziološki predstavlja, u svoje odnose prema ljudima i stvarima. U formuli: njegova vrlina je *posledica* njegove sreće... Dug život, mnogobrojno potomstvo *nije* nagrada za vrlinu, pre je sama vrlina ona usporenost metabolizma koja, između ostalog, ima kao posledicu takođe dug život, mnogobrojno potomstvo, jednom rečju, *kornarizam*. – Crkva i moral govore: "Svako pokolenje, svaki narod propašće od poroka i raskoši". Moj *oživljeni* um kaže: ako neki narod, fiziološki degenerisan, propada, onda iz drugog *proizilaze* poroci i raskoš (to jest, potreba za što jačim i češćim nadražajima, koji su poznati svakoj iscrpljenoj prirodi). Ovaj mladi čovek je rano postao bled, i vene. Njegovi prijatelji kažu: tome je kriva ta i ta bolest. Ja kažem *da* je oboleo, *da* nije mogao da se odupre bolesti, i da je to bila posledica oskudnog života, hereditarne iscrpljenosti. Čitalac novina će reći: ova partija će se uništiti ovakvom greškom. Moja *viša* politika kaže: partija koja čini takve greške nalazi se na rubu propasti – ona više ne vlada sigurnošću svog instinkta. Svaka greška je u svakom smislu posledica izopačenja instinkta, disgregacije volje: time se gotovo definiše *ono što je loše*. Sve što je *dobro* jeste instinkt – i, stoga, lako, neophodno slobodno. Teškoća je prigovor, *bog se* tipično razlikuje od heroja (mojim jezikom: *lake* noge su prvi atribut božanstva).

3.

Zabluda lažne uzročnosti. Uvek se verovalo da se zna šta je uzrok: ali, odakle nam to naše znanje, tačnije, naša vera da to znamo? Iz oblasti čuvenih "unutrašnjih fakata", od kojih do sada nijedan nije pokazao svoju faktičnost. Mi smo sami sebe zamišljali u aktu volje; verovali smo da ćemo, u najmanju ruku, uzročnost *uhvatiti na delu* Isto tako se nije sumnjalo u to da se sva *antecedentia* dela, njegovi uzroci, moraju tražiti u svesti, i da će se oni tamo naći ako se potraže – kao "motivi": inače ne bismo bili slobodni da ga *izvri~ilo*, ne bismo bili odgovorni za njega. Najzad, ko bi osporavao da je misao prouzrokovana, da Ja prouzrokuje misao?... Od ova tri "unutrašnja fakta", koji su, po svoj prilici, služili kao garancija za uzročnost, prvi i najubedljiviji je fakt *volje kao uzroka*; koncepcija svesti ("duha") kao uzroka, a još kasnije

konceptija Ja ("subjekta") kao uzroka, rodile su se tek potom, pošto je u pogledu volje uzročnost bila ustanovljena, kao data, kao *empirijska*... Međutim, mi smo bolje promislili. Danas ne verujemo više nijednoj reči od svega toga. "Unutrašnji svet" je pun prividenja i varki: volja je jedno od njih. Volja ništa više ne pokreće, prema tome, ništa više ne objašnjava – ona samo prati događaje, nje može i da ne bude. Takozvani "*motiv*": druga zabluda. Samo površni fenomen svesti, trabant čina, koji pre prikriva *antecedentia* nekog čina nego što ih predstavlja. Čak i ono *Ja!* Ono je postalo bajka, fikcija, igra reči: ono je sasvim prestalo da misli, oseća i hoće!... Šta iz toga sledi? Ne postoje nikakvi duhovni uzroci! Sva tobožnja empirijska je zbog toga otišla do đavola. Eto, to sledi iza toga! – A mi smo valjano zloupotrebili tu "empirijsku", zatim *stvorili* svet kao svet uzroka, kao svet volje, kao svet duhova. Na tome je radila najstarija i odavna psihologija, ona nije učinila ništa drugo: svi su događaji za nju bili radnja; svaka radnja posledica volje, svet je za nju postao mnoštvo izvršilaca dela, a izvršilac dela ("subjekt") upleo se u svaki događaj. Čovek je iz sebe projektovao svoja tri "unutrašnja fakta" To, u šta je najčvršće verovao, volju, duh, Ja – najpre je izvukao pojam "bića" iz pojma Ja, shvatio je "stvari" kao nešto bivstvujuće prema svojoj slici, prema svom pojmu Ja kao uzroka. Čudno je to da je on kasnije uvek u stvarima nalazio samo ono *što je u njih stavio?* - Sama stvar, ponavljam, pojam "stvari" je samo refleks verovanja u Ja kao uzrok... Pa čak i vaš atom, gospodo mehaničari i fizičari, koliko je u vašem atomu preostalo zablude, koliko rudimentarne psihologije! – A da ne govorimo o "stvari po sebi", o *horrendum pudendum* metafizičara! Zabludu o duhu kao uzroku mešati s realitetom! I učiniti merilom realiteta! I nazvati *bogom!*

4.

Zabluda imaginarnih uzroka. - Pođimo od sna: nekom određenom osećanju, na primer, usled udaljenog topovskog pucnja, naknadno se podmeće uzrok (često čitav mali roman u kojem je glavno lice, upravo, onaj koji sanja). Međutim, osećanje se produžava kao neka vrsta rezonancije: ono kao da očekuje, dok mu instinkt uzroka ne dozvoli da stupi u prvi plan – sad već ne kao slučaj, nego kao "smisao". Topovski pucanj nastaje na *kauzalan* način, u prividno obratnom toku vremena. Ono kasnije, motivacija, najpre se doživi, često sa stotinu pojedinosti, koje proteknu brzinom munje, pucanj *sledi*... Šta se dogodilo? Predstave koje je *pobudilo* izvesno stanje, bile su pogrešno shvaćene kao njegov uzrok. – Faktički, mi činimo upravo to isto i na javi. Većina naših opštih osećaja – sve vrste inhibicija, pritiska, napetosti, eksplozije u unakrsnoj igri organa, kao posebno, pak, stanje *nervus sympathicus-a* – pobuđuju naš instinkt uzroka: hoćemo da imamo *razlog* za to što se osećamo *tako i tako* – što se osećamo rđavo ili dobro. Nikad nam nije dovoljno da jednostavno samo ustanovimo činjenicu, *da se* osećamo tako i tako: mi dopuštamo ovu činjenicu, postajemo je *svesni* – tek *kad* smo joj dali neku vrstu motivacije. – Sećanje, koje u takvom slučaju počinje da deluje bez našeg znanja, dovodi do prethodnih stanja iste vrste i kauzalnih interpretacija, koje su s njim rasle - a *ne* njihova uzročnost. Konačno, zahvaljujući sjećanju, javlja se i verovanje da su predstave, prateće pojave svesti, bile uzroci. Tako postaje izvesna *navika* na određenu interpretaciju uzroka koja, u stvari, otežava *istraživanje* uzroka, čak ga i isključuje.

5.

Psihološko objašnjenje toga. – Svođenje nečega nepoznatog na nešto poznato olakšava, umiruje, zadovoljava, osim toga daje osećaj moći. Nepoznato donosi sobom opasnost, nemir, brigu, – prvi instinkt ide za tim da *otkloni* ova mučna stanja. Prvi princip: ma kakvo objašnjenje je bolje nego nikakvo. Pošto se, u stvari radi samo o volji za oslobađanjem od tegobnih predstava, to nismo tako strogi u pogledu izbora sredstava da ih se oslobodimo: prva predstava, kojom se nepoznato objašnjava kao poznato, deluje tako povoljno da se "smatra

istinitom" Dokaz *zadovoljstva* ("moći") kao kriterijuma istine. – Prema tome, osećaj straha uslovljava i pobuđuje instinkt uzroka. – "Zašto?" treba, ako je samo moguće, da pruži ne toliko uzrok radi samoga sebe, koliko neku *vrstu uzroka* – umirujući, oslobađajući, olakšavajući uzrok. Prva posledica ove potrebe je da se nešto *poznato*, doživljeno, zapisano u sećanju, određuje kao uzrok Novo, nedoživljeno, strano, isključuje se kao uzrok. – Dakle, kao uzrok se ne traži samo neki način objašnjenja, nego *izabrani i prvenstveni* način objašnjenja, takvih kod kojih se najbrže, najčešće otklanja osećaj stranog, novog, nedoživljenog – *najobičnija* objašnjenja. – Posledica: jedan način utvrđivanja uzroka dobija sve više prevagu, koncentriše se u sistem, i najzad se javlja kao *dominantan*, to jest, jednostavno isključujući *druge* uzroke i objašnjenja. – Bankar odmah misli na "posao", hrišćanin na "greh", devojka na ljubav.

6.

Cela oblast morala i religije može da se podvede pod ovaj pojam imaginarnih uzroka. – "Objašnjenje" *neprijatnih opštih osećaja*. Oni su uslovljeni bićima koja su nam neprijateljska izli duhovi: najpoznatiji slučaj – pogrešno shvatanje histeričnih žena kao veštica). Oni su uslovljeni delima koja ne zaslužuju odobravanje (osećaj "greha", "grešnosti", koji se podmeće fiziološkoj slabosti – čovek uvek ima razloga da bude nezadovoljan sobom). Oni su uslovljeni kao kazne, kao otplata za nešto što nismo bili dužni da učinimo, što ne bi trebalo da *budemo* (Šopenhauer je na bestidan način uopštio tezu prema kojoj je moral ono što upravo jeste, kao pravi trovač i klevetnik života: "Svaki veliki bol, bilo telesan bilo duhovan, kazuje nam ono što zaslužujemo: jer, on nas ne bi mogao zadesiti da ga nismo zaslužili." (*Svet kao volja i iredstava*, II 666). Oni su uslovljeni kao posledice nepromišljenih postupaka s lošim završetkom (– afekti, čula uzeta kao uzrok, kao "krivac" fiziološke nevolje protumačene pomoću *drugih* nevolja kao "zaslužene").

- Objasnjenje *prijatnih* opštih osećaja. Oni su uslovljeni uzdanjem u boga. Uslovljeni su svešću o dobrim delima (takozvana "čista savest", fiziološko stanje koje je ponekad toliko slično uspešnoj probavi kao dve kapi vode). Oni su uslovljeni srećnim ishodom poduhvata (– naivan pogrešan zaključak: srećan ishod poduhvata nipošto neće pružiti nekom hipohondru ili Paskalu prijatne opšte osećaje). Oni su uslovljeni verom, ljubavlju, nadom – hrišćanskim vrlinama. – U stvari, sva ova tobožnja objašnjenja su *posledična* stanja, i istovremeno prevodi osećaja zadovoljstva ili nezadovoljstva na pogrešan dijalekt: čovek se nalazi u stanju padanja *pošto* osnovni fiziološki osećaj ponovo postaje jak i bogat; čovek se uzda u boga *pošto* osećaj obilja i snage daje čoveku spokojstvo. Moral i religija potpuno spadaju u *psihologiju zablude*: u svakom pojedinačnom slučaju zamenjuje se uzrok s delovanjem; ili se istina zamenjuje s delovanjem onoga što se *veruje* da je istinito; ili se stanje svesti zamenjuje uzročnošću tog stanja.

7.

Zabluda o slobodnoj volji. – Mi danas nemamo više nikakvog sažaljenja prema pojmu "slobodna volja": suviše dobro znamo šta je on – najodvratniji trik teologa koji uopšte postoji, s ciljem da čovečanstvo učini "odgovornim" u svom smislu, *to jest, da ga učini zavisnim od samih teologa...* Ovde ću dati samo psihologiju svakog činjenja odgovornim. – Svuda gde se traže odgovornosti, obično je to instinkt *volje za kažnjavanjem i suđenjem* koji ih traži. Čovek je lišio svoju nevinost postojanja ako se nekakvo takvo i takvo stanje svede na volju, na namere, na akte odgovornosti: doktrina o volji je uglavnom izmišljena u cilju kažnjavanja, to jest, *volje da se pronađe krivac* Cela stara psihologija, psihologija volje, zasniva se na hipotezi da su njeni tvorci, sveštenici, na čelu starih zajednica, hteli da postignu *pravo* da izriču kazne – ili da za boga postignu pravo na to... Ljudi su zamišljeni kao "slobodni" kako bi moglo da im se sudi, da se kažnjavaju – kako bi mogli da se proglase *krivim*: prema tome, svako delo bi *moralo* da se smatra namernim, a poreklo svakoga dela da se nalazi u svesti (– čime je *najprincipijelnije* falsifikovanje *in psychologicis* bilo proizvedeno u princip same

psihologije...). Danas, kad smo započeli *obrnuto* kretanje, kad posebno mi, imoralisti, pokušavamo svim silama da ponovoeekstrahujemo iz sveta pojam krivice i pojam zločina, i da očistimo od njih psihologiju, istoriju, prirodu, društvene institucije i sankcije, u našim očima nema radikalnijih protivnika od teologa, koji nastavljaju da zaražavaju pojmom "moralnog uređenja sveta" nevinost postojanja "kaznom i krivicom". Hrišćanstvo je metafizika dželata...

8.

Šta samo može da bude *naša* doktrina? – Da niko ne *daje* čoveku njegove osobine, ni bog, ni društvo. ni njegovi roditelji i preci, ni *on sam* (– besmislica predstave koja je ovde poslednja otklonjena ima svoje mesto u Kantovom učenju kao "inteligibilna sloboda", a možda već i u Platonovom učenju). *Niko* nije za to odgovoran što on uopšte postoji, što je tako i tako stvoren, što se nalazi u takvim okolnostima, u takvoj sredini. Fatalnost njegovog bića ne može da se oslobodi iz fatalnosti svega onoga šta je bilo i šta će biti. On *nije* posledica sopstvene namere, volje, svrhe, s njim se *ne* pokušava da dostigne "ideal čoveka", ili "ideal sreće", ili "ideal moralnosti" – apsurdno je hteti da se njegovo biće *svali* u ma koju svrhu. Mi smo izumeli pojam "svrha": u stvarnosti *nema* svrhe... Čovek je neophodan, on je delić sudbine, pripada celini, bivstvuje u celini – ne postoji ništa što bi moglo da sudi, meri, upoređuje, osuđuje naše biće, jer bi to značilo suditi, meriti, upoređivati, osuđivati celinu... Ali, *nema ničega osim* celine! – Da više niko ne bude odgovoran, da se način bića ne svodi na *causa prima*, da svet, ni kao senzorijum ni kao "duh", nije jedinstvo, *upravo to i jeste veliko oslobođenje* – samo time se i uspostavlja ponovo *nevinost* postojanja... Pojam "boga" je do sada bio najveći *prigovor* postojanju... Mi poričemo boga, mi poričemo odgovornost u bogu: *time* upravo spašavamo svet.

"POPRAVLJAČI" ČOVEČANSTVA

1.

Poznat je moj zahtev upućen filozofima da se stave s *one strane* dobra i zla – da imaju *pod* sobom iluziju moralnog suda. Ovaj zahtev proističe iz saznanja koje sam ja formulisao prvi put: *da uopšte ne postoje nikakvi moralni fakti*. Moralnom sudu je zajedničko to s religioznom što veruje u realitete kojih nema. Moral je samo tumačenje izvesnih fenomena, tačnije rečeno, *pogrešno* tumačenje. Moralni sud, kao i religiozni, pripada izvesnom stepenu neznanja u kojem nedostaje čak i sam pojam realnog, razlikovanje realnog i imaginarnog: tako da "istina" na tom stepenu označava samo takve stvari koje danas nazivamo "uobraziljama" Utoliko moralni sud ne treba nikad shvatiti doslovno: kao takav, on uvek sadrži samo apsurdnost. Ali, on ostaje neprocenjiv kao *semiotika*: on otkriva, bar upućenom čoveku, najvrednije realitete kulture i duševnosti, koje nisu dovoljno *znali* da bi sami sebe "razumeli". Moral je samo govor pomoću znakova, samo simptomatologija: treba već znati *o čemu se radi*, kako bi se iz njega izvukla korist.

2.

Prvi primer, i sasvim privremen. Uvek je postojala želja da se ljudi "popravljaju": to se, pre svega, zvalo moral. Ali se iza iste reči kriju najraznovrsnije tendencije. Kako *ukroćenje* zveri-čoveka, tako i *odgajanje* određene vrste čoveka naziva se "popravljanjem": tek ovi zoološki *termini* izražavaju realitete – naravno, takve realitete o kojima tipični "popravljač", sveštenik, ništa ne zna – *neće* ništa da zna... Nazivati ukroćenje životinje njenim "popravljanjem", zvuči

u našim ušima gotovo kao šala. Ko zna šta se događa u menažerijama, posumnjaće u to da se zver tamo "poboljšava". Nju čine nemoćnijom, manje štetnom, ona postaje *bolesna* životinja zahvaljujući depresivnom afektu straha, bolu, ranama, gladi. – Ne stoji drugačije stvar ni s ukroćenim čovekom kojega je "popravio" sveštenik. U ranom srednjem veku, kad je crkva stvarno bila pre svega menažerija, svuda su podizali hajke na najdivnije egzemplare "plavokosih bestija" - , "popravljeni" su, na primer, ugledni Germani. Ali, kako je izgledao posle toga takav "popravljeni" German, koji je zaveden u manastir? Kao karikatura čoveka, kao nakaza: on je postao "grešnik", sedeo je u kavezu, zatvorili su ga među same strašne pojmove... I, eto, ležao je tamo bolestan, jadan, ogorčen na samoga sebe; pun mržnje prema pobudama za život, pun podozrenja prema svemu što je još bilo snažno i srećno. Jednom rečju, "hrišćanin"... Fiziološki rečeno: u borbi sa zveri, narušavanje njenoga zdravlja *može* da bude jedino sredstvo da se ona oslabi. To je shvatila crkva: ona je *upropaštavala* čoveka, ona ga je slabila – ali ona je izražavala pretenziju na to da ga je "popravila"...

3.

Uzmimo drugi slučaj takozvanog morala, slučaj *odgajanja* izvesne rase i vrste. Najveličanstveniji primer za to pruža indijski moral, sankcionisan do religije kao "Manuov zakonik". Ovde je postavljen zadatak da se istovremeno odgoje ne manje od četiri rase: sveštenska, ratnička, trgovačka i zemljoradnička, najzad, rasa slugu, šudra. Jasno je da se ovde više ne nalazimo među ukrotiteljima zveri: sto puta blaža i umnija vrsta čoveka je pretpostavka da se samo koncipira plan takvog odgajanja. Čovek odahne prelazeći iz hrišćanske atmosfere bolnica i tamnica u ovaj zdraviji, viši, *širi* svet. Kako je bedan Novi zavet u poređenju s Manu, kako odvratno zaudara! – Ali, i ovoj organizaciji je bilo neophodno da bude *zastrašujuća* – ovoga puta ne u borbi sa zveri, nego s pojmom *njene* suprotnosti, s nerasnim čovekom, s čovekom melezom, čandalom. Pa opet, ona nije imala drugog sredstva da ga učini bezopasnim, slabim, nego da ga učini *bolesnim* – to je bila borba s "velikim mnoštvom". Možda nema ničega protivrečnijeg našem osećanju od ovih preventivnih mera indijskog morala. Treći edikt, na primer (Avadana-Šastra 1), onaj "o nečistom povrcu", utvrđuje da je jedina hrana, koja je dozvoljena čandalima, beli i crni luk, uzimajući u obzir da Sveto pismo zabranjuje da im se daju žitarice ili plodovi, koji sadrže žitarice, ili da im se daje *voda* ili vatra. Isti edikt utvrđuje da vodu, koja im je potrebna, ne mogu uzimati ni iz reka, ni s izvora, ni iz ribnjaka, nego iz prilaza močvarama i iz udubljenja nastalih od životinjskih stopala. Isto tako im se zabranjuje da peru svoje rublje i da se *umivaju*, pošto vodu, koja im je data iz milosti, smeju da koriste samo da utole žeđ. Najzad, zabrana ženama šudra da pruže pomoć ženama čandala pri porođaju, isto tako da ove poslednje *pomažu pri tom jedna drugoj*... – Rezultat takvih sanitarno-policijskih propisa nije izostao: smrtonosne epidemije, gadne polne bolesti, a u vezi s time, opet, primena "zakona noža", koji nalaže da se muška deca obrezuju, a ženskoj deci odstranjuju male stidne usne. – Sam Manu kaže: "Čandale su plod preljube, incesta i prestupa (– to je *nužna* posledica pojma odgajanja). Kao odeća treba da im služe samo prnje s mrtvih, kao posuđe razbijeni lonci, kao ukras staro gvožđe, za bogoslužjenje samo zli duhovi, oni su dužni da bez odmora lutaju od jednog do drugog mesta. Zabranjeno im je da pišu sleva nadesno, i da se pri pisanju služe desnom rukom: korišćenje desne ruke i pisanje sleva nadesno namenjeno je samo *ljudima punim vrlina*, ljudima dobre rase".

4.

Ove zapovesti su dovoljno poučne: u njima imamo *arijsku* humanost u savršeno čistom, savršeno iskonskom obliku – saznajemo da je pojam "čista krv" suprotnost nevinog pojma. S druge strane, postaje jasno u *kojem* narodu se ovekovečila mržnja, mržnja čandala protiv ove "humanosti", gde je postala religija, gde je postala *genije*... S te tačke gledišta, jevanđelja su dokument prvog reda; još više, Henokova knjiga. – Hrišćanstvo, koje je jevrejskog korena i

razumljivo samo kao biljka s tog tla, predstavlja *pokret* koji je protiv svakog morala odgajanja rasa, privilegija: ono je *antiarijska* religija par *excellence*, hrišćanstvo prevrednovanja svih arijskih vrednosti, pobjeda vrednosti čandala, propoved jevanđelja siromašnima, ljudima niskog porekla, opšti ustanak svih pogaženih, bednih, promašenih, dospelih na stranputicu protiv "rase" – besmrtna osveta čandala kao *religija ljubavi*...

5.

Moral *odgajanja* i moral *ukroćivanja* prema sredstvima za postizanje svojih ciljeva u potpunosti su dostojni jedan drugoga: imamo pravo da kao najviši princip ustanovimo da za *stvaranje* morala treba bezuslovno imati volju za suprotnost. Eto, to je veliki, *strahovit* problem, kojim sam se najduže bavio: psihologija "popravljanja" čovečanstva: mali, i u suštini, skroman fakt, fakt takozvane *pia fraus*, omogućio mi je prvi pristup ovom problemu: *pia fraus*, nasleđe svih filozofa i sveštenika, koji *su* "popravljali" čovečanstvo. Ni Manu, ni Platon, ni Konfucije, ni jevrejski i hrišćanski učitelji nisu nikad sumnjali u svoje pravo na laž. Oni nisu sumnjali ni u *sasvim druga prava*... Formulšući to, moglo bi se reći: *sva* sredstva kojima je do sada čovečanstvo trebalo učiniti moralnim, bila su iz osnova *nemoralna*.

ŠTA NEDOSTAJE NEMCIMA

1.

Danas među Nemicima nije dovoljno imati duha: valja još izraziti pretenziju na njega, *dozvoliti* sebi da se ima duha... Možda poznajem Nemce, možda im čak smem reći nekoliko istina. Nova Nemačka predstavlja veliki kvantum nasleđenih i usađenih vrlina, tako da izvesno vreme sme čak i rasipnički da troši nagomilano blago snage. *Nije* visoka kultura koja je njome zavladała, još manje prefinjen ukus, aristokratska "lepota" instinkata, već više *muškijih* vrlina nego što inače može da pokaže bilo koja druga zemlja Evrope. Mnogo bodrosti i poštovanja samog sebe, mnogo uverenosti u ophođenju, u uzajamnosti dužnosti, mnogo radinosti, mnogo istrajnosti – i nasleđe umerenosti, koju pre treba pobuditi nego sprečiti. Uz to dodajem da se ovde još potčinjava, a da potčinjavanje ne ponižava... I niko ne potcenjuje svog protivnika... Čitalac vidi da je moja želja da budem pravedan prema Nemicima: ne bih želeo da se u tome promenim – dakle, treba, takođe, da kažem šta imam protiv njih. Skupo se plaća da se dođe do moći: moć *zaglupljuje*... Nemci – nekada su ih zvali narodom mislilaca: da li oni danas još uopšte misle? Nemci se sada dosađuju duhom, Nemci sada ne veruju u duh, politika proždire svaku ozbiljnost koja je neophodna za stvarno duhovne stvari – "Deutschland, Deutschland ueber Alles", bojim se da je to bio kraj nemačke filozofije... Ima li nemačkih filozofa? Ima li nemačkih pesnika? Ima li *dobrih* nemačkih knjiga? – pitaju me u inostranstvu. Ja crvenim, ali s hrabrošću koja mi je svojstvena i u očajnim slučajevima, odgovaram: "Da, *Bizmarče!*" – Zar bih samo smeo da priznam kakve se knjige danas čitaju?... Prokleti instinkt osrednjosti!

2.

Šta bi sve *mogao* da bude nemački duh, ko još nije razmišljao o tome sa setom! Ali, ovaj narod se samovoljno zaglupljivao gotovo tokom hiljadu godina: nigde se tako poročnije ne

zloupotrebljavaju dva velika evropska narkotika, alkohol i hrišćanstvo. Odnedavno, njima se pridružio još i treći, koji jedino može da zada poslednji udarac svakoj finoj i smeloj gipkosti duha, muzika, naša zaglušna, zaglušujuća nemačka muzika. – Koliko sumorne tegobe, tromosti, vlažnosti, kućnih ogrtača, koliko je mnogo *piva* u nemačkoj inteligenciji! Kako je, upravo, moguće da mladi ljudi, koji svoj život posvećuju najduhovnijim ciljevima, ne osećaju u sebi prvi instinkt duhovnosti, *instinkt samoodržanja duha* – i piju pivo?... Alkoholizam učene mladeži možda još nije upitnik s obzirom na njenu učenost – i bez duha se čak može biti veliki naučnik – ali on u svakom drugom pogledu i dalje ostaje problem. – Gde sve ne može da se nađe ta nežna izopačenost, koju pivo izaziva u oblasti duha! Ja sam već jednom, u izvesnom slučaju koji je postao gotovo čuven, ukazao prstom na takvo izopačenje – izopačenje našeg prvog nemačkog slobodnog duha, *mudrog* Davida Štrausa, autora kafanskog jevanđelja i "nove vere"... Nije se on bez razloga u stihovima zavetovao "dražesnoj brineti" – vernošću do smrti...

3.

O nemačkom duhu sam rekao da postaje grublji, da postaje plitak. Je li to dovoljno? – U suštini, mene užasava nešto sasvim drugo: kako se sve više pogoršava nemačka ozbiljnost, nemačka dubina, nemačka *strast* u duhovnim stvarima. Promenio se patos, a ne samo intelektualnost. – Dotaći ću se, tu i tamo, nemačkih univerziteta: kakva atmosfera vlada među njihovim naučnicima, kakav prazan, kakav skroman i mlak duh! Bio bi duboki nesporazum kad bi mi se ovde htelo prigovoriti nemačkom naukom – a, osim toga, i dokaz toga da nije pročitana nijedna reč iz mojih dela. Ima sedamnaest godina kako neumorno ukazujem na uticaj *lišavanja duha* našeg sadašnjeg naučnog stremljenja. Surovo ropstvo, na koje danas osuđuje svakog pojedinca ogromni obim nauke, glavni je razlog toga što obdarenije, bogatije, *dublje* prirode ne nalaze vaspitanje koje im odgovara, a ni *vaspitača*. Naša kultura ne trpi ni od čega *više* koliko od obilja oholih besposličara i fragmentarnih humaniteta: naši univerziteti su, *protiv* volje, prave staklene bašte za ovu vrstu siromaštva instinkta duha. I već cela Evropa to shvata – velika politika ne obmanjuje nikoga... Nemačka sve više važi kao *nizijska zemlja** Evrope. – Još uvek *tražim* Nemca s kojim bih *ja* mogao da budem ozbiljan na svoj način – i utoliko više nekoga s kojim bih smeo da budem veseo! – *Sumrak idola*: ah, ko bi danas shvatio *od kakve ozbiljnosti se* ovde oporavlja filozof! – Veselost je u nama nešto što ne najneshvatljivije...

* Igra reči u originalu: Deutschland (Nemačka) i Flachland! (nizija) – prim. prev.

4.

Da izvršimo proračun: nije samo jasno što nemačka kultura propada, nego za to ima dovoljno razloga. Konačno, niko ne može više da troši nego što ima: – to važi za pojedince, to važi za narode. Ako se čovek istroši za moć, za veliku politiku, za privredu, za međunarodne veze, parlamentarizam, vojne interese – ako se istroši kvantum razuma, ozbiljnosti, volje, samosavlađivanja, koji, ako se nalazi na *ovoj* strani, onda će nedostajati na drugoj strani. Kultura i država su – ne treba se obmanjivati u tome – antagonisti: "kulturalna država" je samo savremena ideja. Jedno živi od drugog, jedno prosperira na račun drugog. Sve velike epohe kulture su epohe političke propasti: ono što je veliko u smislu kulture, bilo je nepolitično, čak *antipolitično*.. Geteova duša je bila ispunjena srećom pri pojavi Napoleona – splasnula mu je u vreme "oslobodilačkih ratova"... U istom trenutku kad se Nemačka uzdiže u veliku silu, Francuska dobija, kao *kulšurna sila*, novi značaj. Već se danas mnogo nove ozbiljnosti, mnogo nove *strasti* duha preselilo u Pariz; pitanje pesimizma, na primer, pitanje Vagnera,

gotovo sva psihološka i umetnička pitanja se tamo pretresaju neuporedivo prefinjenije i temeljnije nego u Nemačkoj – Nemci su čak *nesposobni* za ozbiljnost ove vrste. – U istoriji evropske kulture, rađanje "imperije" označava pre svega jedno: *premeštanje težišta*. Već je svuda poznato: uglavnom – a to ostaje kultura – Nemci ne dolaze više u obzir. Pitaju: možete li da navedete jedan jedini duh koji bi imao evropski *značaj*? Kao što je bio vaš Gete, vaš Hegel, vaš Hajnrih Hajne, vaš Šopenhauer? Šta više nema ni jednog jedinog nemačkog filozofa, to izaziva čuđenje bez kraja.

5.

Celo više vaspitanje u Nemačkoj bilo je lišeno glavne stvari: *svrhe*, isto kao i *sredstva* za postizanje svrhe. Da je vaspitanje, *obrazovanje*, samo svrha – a ne "država" – da su za ovu svrhu potrebni *vaspitači* – a ne gimnazijski nastavnici i univerzitetski naučnici – to se zaboravilo... Nužni su vaspitači, *koji su i sami vaspitani*, koji nadmašuju druge, aristokrati duha, dokazujući to u svakom trenutku, dokazujući to rečju i ćutanjem, zrele, *ushićujuće* kulture – a ne učenici nespretnjaci, kakve danas gimnazija i univerzitet nude omladini kao "više dadilje" Vaspitači *nedostaju*, ne računajući izuzetke izuzetaka, nema *preduslova* za vaspitanje: *odatle* dekadencija nemačke kulture. – Jedan od tih najređih izuzetaka je i moj veoma poštovani prijatelj Jakob Burkhart u Bazelu na prvom mestu je njemu Bazel zahvalan za svoje prvenstvo u humanosti. – To što, "više škole" u Nemačkoj stvarno postižu, to je brutalno dresiranje kako bi se, sa što manjim gubitkom vremena, mnoštvo mladih ljudi učinilo korisnim, *iskoristljivim* za državnu službu. "Više vaspitanje" i *mnoštvo* – to već unapred protivreči jedno drugom. Svako više vaspitanje spada samo u izuzetak: valja biti privilegovan da se ima pravo na tako visoku privilegiju. Sve velike, sve lepe stvari ne mogu nikad biti opšte dobro: *pulchrum est paucorum hominum*. – Šta *uslovljava* dekadenciju nemačke kulture? Što "više vaspitanja" nije više *preimućstvo* – demokratizam "opšteg" obrazovanja koje je postalo *obično*... Ne treba zaboraviti da vojne privilegije formalno iznuruju *suviše veliko pohađanje* viših škola, to jest, doprinose njihovoj propasti. – Niko više nije voljan da u sadašnjoj Nemačkoj pruži svojoj deci aristokratsko vaspitanje: sve naše "više" škole su usmerene na najdvoismisleniju osrednjost, s učiteljima, nastavnim planovima, nastavnim ciljevima. A svuda vlada nepristojna žurba, upravo kao da se nešto propustilo ako mlad čovek sa 23 godine još nije "svršio", još ne zna šta da odgovori na "glavno pitanje": *koji poziv?* – Viša vrsta ljudi, ako se sme reći, ne voli "pozive", upravo stoga što sebe smatra pozvanom... Ona ima vremena, ona ne žuri, ona uopšte ne misli na to da postane "svršena" – s trideset godina čovek je, u smislu visoke kulture, početnik, dete. – Naše prenatrpane gimnazije, naši preopterećeni, zaglupljeni gimnazijski nastavnici zbilja su skandal: da bi se zaštitila takva stanja stvari, kako su to nedavno učinili hajdelberški profesori, za to možda ima *uzroka* – ali razloga za to nema.

6.

Da bih ostao veran svom karakteru, *potvrđujem* karakteru koji samo indirektno, samo silom ima posla s protivrečnošću i kritikom, ustanovljavam odmah tri zadatka zbog kojih su potrebni vaspitači. Treba se naučiti *gledati*, treba se naučiti *misлити*, treba se naučiti *govoriti* i *pisati*: cilj sva tri zadatka je aristokratska kultura. – Naučiti se *gledati* – navići oko na mir, strpljenje, navići ga na približavanje sebi; odložiti sud, naučiti se izbeći i obuhvatiti pojedinačni slučaj sa svih strana. To je *prvo* pripremno školovanje za duhovni razvoj: *ne* reagovati odmah na nadraživanje, nego steći inhibirajuće, zaustavljajuće instinkte. Naučiti se *gledati*, onako kako ja to shvatam, gotovo ono što se nefilozofskim jezikom zove jakom voljom: u tome je upravo bitno *ne* "hteti", moći odložiti odluku Sva duhovna nerazvijenost,

sva prostota zasniva se na nesposobnosti da se odupre nadražaju – čovek *mora* da reaguje, on sledi svaki impuls. U mnogim slučajevima, takva neophodnost je gotovo bolećivost, propast, simptom iscrpljenosti – gotovo sve što nefilozofska sirovost naziva imenom "poroka" čini samo fiziološku nesposobnost da *ne* reaguje. – Primena poduke gledanja: kao *učenik*, čovek obično postaje spor, nepoverljiv, oponent. Štrano, *novi* svake vrste čovek će dozvoliti da mu priđe s prijateljskim spokojstvom – i povlači od njega svoju ruku. Otvaranje svih svojih vrata, pokorno ležanje na truhu pred svakim malim faktom, spremnost da se u svako vreme uđe, da *se provali* u druge i u drugo, jednom rečju, čuvena savremena "objektivnost" je loš ukus, i *nearistokratska par excellence*.

7.

Naučiti se *misliti*: u našim školama nemaju više o tome nikakvog pojma. Čak i na univerzitetima, među pravim naučnicima filozofije, logika kao teorija, kao praktika, kao *zanat*, počinje da izumire. Čitajte nemačke knjige: ni najudaljenijeg spomena o tome da je za mišljenje neophodna tehnika, nastavni plan, volja za majstorstvom – da mišljenje iziskuje učenje, *kao* što ga traži igranje, kao nešto slično igranju... Ko od Nemaca zna još iz iskustva za onu finu jezicu, koju *lake noge* u duhovnoj oblasti prostruje u sve mišiće! – Nadmena glupost duhovnih grimasa, *nespretna* ruka pri hvatanju – to je do takvog stepena nemačko, da u inostranstvu to mešaju uopšte s nemačkim bićem. Nemačkinja nema *prste za nuances*... To što su Nemci samo i izdržali svoje filozofe, pre svega, onog nakaznog idejnog bogalja koji je uopšte postojao, *velikog* Kanta, ne pruža ni najmanje pojma o nemačkoj prefinjenosti: – Naime, ne može se isključiti iz *aristokratskog vaspitanja igranja* u svakom obliku, znati igrati nogama, pojmovima, rečima. treba li još da kažem da se mora *znati* i perom – da se mora naučiti pisati? – Ali, na ovom mestu bih za nemačke čitaoce postao prava zagonetka...

ČARKANJA JEDNOG NESAVREMENOG

1.

Moje nemogućnosti. – *Seneka*: ili toreador vrline. – *Ruso*: ili vraćanje prirodi *in impuris naturalibus* – *Šiler* ili trubač morala iz Zekingena. – *Dante*: ili hijena koja *piše pesme* u grobnicama. – *Kant*: ili *cant* kao inteligibilni karakter. – *Viktor Igo*: ili svetionik u moru bezumlja. – *List* ili škola okretnosti – za ženama. *Žorž Sand* ili *lactea ubertas*, na srpskom: krava muzara s "lepim stilom". *Mišle*: ili oduševljenje koje skida kaput. – *Karlajl*: ili pesimizam kao izostali ručak. – *Džon Stjuart Mil*: ili jasnoća koja vređa. – *Les freres de Goncourt*: ili dva Ajaksa u borbi s Homerom. Ofenbahova muzika. – *Zola*: ili "radost širenja smrada".

2.

Renan. – Teologija, ili iskvarenost uma "nasleđenim grehom" (hrišćanstvo). Svedočanstvo - Renan, koji greši s krajnje tačnom pravilnošću, čim razlikuje samo jedno Da ili Ne opšte vrste. On bi želeo, na primer, da sjedini u jedno *la science* i *la noblesse*: ali, *la science* pripada demokratiji, a to je, pak, jasno kao dan. On želi, s nemalim častoljubljem, da predstavlja duhovni aristokratizam: ali, istovremeno on kleči na kolenima, i ne samo na kolenima, pred suprotnim učenjem, pred *evangile des humbles*... Čemu pomaže sve slobodoumlje, sva

modernost, sva podrugljivost i spremnost vijoglavke, kad ste svojim srcem ostali hrišćanin, katolik, štaviše i sveštenik! Renan je, potpuno kao jezuit i ispovednik, snalažljiv u zavodjenju; njihovoj duhovnosti nisu strani široki popovski osmesi – on, kao i svi sveštenici, postaje opasan tek onda kad voli. Niko se ne može uporediti s njim u veštini obožavanja s većom opasnošću po život... Ovaj Renanov duh, koji *rastrajava nerve*, jedna je sudba više za jednu, bolesnu Francusku koja pati od bolesti volje.

3.

Sent-Bev. – Ničeg muškog; pun sitne pakosti prema svim muškarcima po duhu. Luta unaokolo, prefinjen, radoznao, pun dosade prisluškujući – u suštini, osoba ženskog pola, sa ženskom osvetoljubivošću i ženskom senzibilnošću. Kao psiholog, genije *de la medisance*; neizmerno bogat sredstvima za to; niko ne zna bolje od njega da pomeša pohvalu s otrovom. Plebejac u najnižim instinktima, i blizak Rusoovom *ressentiment*: – prema tome, romantičar – jer pod svakim *romantisme-om* grokće i žudi Rusoov instinkt za osvetom. Revolucionar, ali još nekako obuzdan strahom. Bez slobode pred svim što ima snage (javno mnjenje, akademija, dvor, sam Por-Roajal). Ogorčen na sve veliko u ljudima i stvarima, na sve što veruje u sebe. U dovoljnoj meri pesnik i polužena da bi sve veliko osećao još kao moć; stalno izvijen, kao onaj čuveni crv, jer se stalno oseća zgaženim. Kao kritičar, bez merila, oslonca i kičme, s jezikom kosmopolitskog *libertin-a* za mnoge stvari, ali bez hrabrosti čak i za priznanje *libertinage-a*. Kao istoričar, bez filozofije, bez *moći* filozofskog pogleda – zato odbijajući zadatak sudije u svim važnim stvarima, prikrivajući se "objektivnošću" kao maskom. Drugačije se odnosi prema svim stvarima gde je najviša instanca prefinjeni, istančani ukus: tu, zaista, on ima hrabrosti prema sebi, uživa u sebi – tu je on *umetnik*. – S izvesne strane, to je predforma Bodlera.

4.

Imitatio Cristi spada u one knjige koje držim u rukama ne bez neke filozofske odvratnosti: ona širi *parfum* večno-ženstvenog, za koji već čovek mora da bude Francuz – ili vagnerovac... Ovaj svetac na takav način govori o ljubavi da pobuđuje radoznalost i Parižanki. – Kažu mi da se onaj *najpametniji* jezuit, O. Kont, koji je hteo svoje Francuze, *zaobilaznim putem* nauke, da dovede u Rim, inspirisao ovom knjigom. Verujem u to: "religija srca"...

5.

Dž. Eliot. – Oni su se oslobodili hrišćanskog boga, i veruju da utoliko više moraju da zadrže hrišćanski moral: to je *engleska* doslednost, i nećemo je zameriti moralnim ženicama *a la Eliot*. U Engleskoj, za svaku malu emancipaciju od teologije čovek mora, na užasavajući način, ponovo da rehabilituje svoju čast kao fanatika morala. To je tamo *kazna* koja se plaća. – Za nas, druge ljude, istiskujemo time u sebi ispod nogu *pravo* na hrišćanski moral. Ovo poslednje se nikako *ne* razume samo po sebi: treba stalno ukazivati na to uprkos engleskim tupoglavcima. Hrišćanstvo je sistem, usklađen i *celovit* pogled na svet. Ukoliko se iz njega izbije glavni pojam, vera u boga, onda se time uništava i celina: u rukama više neće ostati ništa neophodno. Hrišćanstvo pretpostavlja da čovek ne zna, da ne *može* da zna šta je za njega dobro a šta zlo: on veruje u boga koji jedini to zna. Hrišćanski moral je zapovest; njegovo poreklo je transcendentno; on je s one strane svake kritike, svakog prava na kritiku; on je istinit samo u slučaju da je bog istina – on se drži i pada zajedno s verom u boga. – Ako Englezi stvarno veruju, kao da bi mogli da znaju sami od sebe, "intuitivno", šta je dobro a šta zlo, ako oni, prema tome, smatraju da im hrišćanstvo kao garancija više nije potrebno, onda je to, sa svoje strane, samo *posledica* vladavine hrišćanskih sudova o vrednostima, i izraz *snage* i *dubine* te vladavine: tako da je zaboravljeno poreklo engleskog morala, pa više ne postoji, veoma uslovna strana njegovog prava na postojanje. Za Engleze, moral još nije problem...

6.

Žorž Sand. – Čitao sam prva *lettres d'un voyageur*: kao sve što potiče od Rusoa, ona su lažna, izveštačena, lišena osećaja mere. Ne mogu da izdržim ovaj šareni, ćilimski stil; kao ni plebejsku ambiciju za plemenitim osećanjima. Najgore je, svakako, ženska koketerija sa znacima muškosti, s manirima nevaspitanih mladića. Kako je hladna morala da bude pri svemu tome, ova nesnosna umetnica! Ona se navijala kao časovnik – i pisala... Hladno kao Igo, kao Balzak, kao svi romantičari kad su pisali! I s kakvim samozadovoljstvom se pri tom izležavala, ova plodna spisateljica-krava, koja je u sebi imala nešto nemačko u rđavom smislu, slično samom Rusou, njenom učitelju, i koja je svakako bila moguća samo u vreme dekadencije francuskog ukusa! Ali, Renan je poštuje...

7.

Moral za psihologe. – Nemojte se baviti kolporterskom psihologijom! Nikad ne posmatrajte *da biste posmatrali!* To stvara lažnu optiku, razrokost, nešto usiljeno i lišeno osećaja mere. Doživljavanje kao *htenje* doživljaja – to ne uspeva. Ne *sme se*, doživljavajući nešto, osvrutati za sobom, svaki pogled postaje tada "zao pogled". Rođeni psiholog se instinktivno čuva toga da gleda da bi gledao; isto se može reći i za rođenog slikara. On nikada ne stvara "prema prirodi" – on prepušta svom instinktu, svojoj *camera obscura*, da proseje i izrazi "slučaj", "prirodu", "doživljeno... Samo mu *opšte* prodiše u svest, samo zaključak, rezultat: njemu je nepoznato ono proizvoljno apstrahovanje od pojedinačnog slučaja.. Šta će od toga ispasti kad se postupi drugačije? Na primer, kad se, na način pariskih *romanciers*, čovek počne baviti, u većoj ili manjoj meri, kolporterskom psihologijom? *To* kao da treba stvarnost, *to* svake večeri donosi kući pregršt kurioziteta... Ali, treba samo videti šta će najzad proizići iz toga – mnoštvo mrlja, u najboljem slučaju mozaik, u svakom slučaju nešto sastavljeno od delova, nespokojno, drečćih boja. U tome su najdalje otišli braća Gonkur: oni ne mogu da sastave ni tri rečenice koje, jednostavno, ne pričinjavaju bol očima, očima *psihologa*. – Priroda, s umetničke tačke gledišta, nije nikakav model. Ona preuveličava, ona izobličava, onda ostavlja praznine. Priroda je *slučaj*. Rad "prema modelu" izgleda rđav znak: on odaje potčinjavanje, slabost, fatalizam – to padanje ničice u prašinu pred *petit faits* nedostojno je *potpunog* umetnika. Videti to što jeste – to dolikuje sasvim drugom rodu ljudi, *artističkom*, ljudima od fakata. Treba znati *ko* je čovek...

8.

O psihologiji umetnika. – Da bi postojala umetnost, da bi postojalo ma kakvo estetičko stvaralaštvo i kontemplacija, neophodan je fiziološki preduslov: *opijenost*. Opijenost treba najpre da pojača uzbuđljivost cele mašine: inače, delo neće dosegnuti umetnost. Sve vrste opijenosti, ma koliko različiti bili njihovi uzroci, imaju za to snagu: pre svega, opijenost polnog uzbuđenja, taj najstariji i najiskonskiji oblik opijenosti. Isto tako, opijenost koja se javlja kao posledica svih jakih požuda, svih snažnih afekata; opijenost svečanosti, takmičenja, bravurozno izvedenog komada, pobede, svih ekstremnih uzbuđenja; opijenost surovosti; opijenost razaranja; opijenost pod uticajem izvesnih meteoroloških pojava, na primer, prolećna opijenost; ili pod uticajem narkotičkih sredstava; najzad, opijenost volje, opijenost nagomilane i nabujale volje. – Ono što je bitno u opijenosti, to je osećaj povećanja snage i obilja. Iz tog osećaja mi predaj emo ponešto stvarima, *prisiljavamo* ih da uzimaju od nas, primoravamo ih – ovu pojavu nazivaju *idealizovanjem*. Oslobodimo se ovde jedne predrasude: idealizovanje se *ne* sastoji, kako se obično smatra, od asptrahovanja ili isključivanja nepoznatog, sporednog. Mnogo je presudnije neobično *isticanje* glavnih crta, tako da druge, zahvaljujući tome, iščezavaju.

9.

U tom stanju se sve obogaćuje iz svog sopstvenog obilja: što se vidi, što se hoće, to se vidi nabujalo, sažeto, snažno, prepuno snage. Čovek u ovom stanju izmenjuje stvari dotle dok one

ne počnu da odražavaju njegovu moć – dok ne postanu refleksi njegovog savršenstva. Ova *neophodnost* preobražavanja u savršeno jeste – umetnost. Čak i sve što nije on, i pored toga postaje za njega uživanje u samom sebi; u umetnosti čovek uživa u sebi kao savršenstvu. – Bilo bi dozvoljeno da se za sebe izmisli suprotno stanje, neko specifično antiumentništvo instinkta – takvu vrstu bića koja bi sve osiromašila, razredila, učinila tuberkuloznim. A, u stvari, istorija je bogata takvim antiartistima, takvim izgadnelim egzemplarima života, koji zbog više sile treba da se hrane stvarima, da ih isisaju, da ih učine *mršavijim*. Takav je, na primer, slučaj pravog hrišćanina, Paskala recimo: *ne može se naći* hrišćanin koji bi istovremeno bio umetnik... Ne bi trebalo, s dečjom prostodušnošću, da mi se prigovara Rafael ili koji drugi homeopatični hrišćanin devetnaestog veka: Rafael je rekao Da, Rafael je *učinio* Da, prema tome, Rafael nije bio hrišćanin...

10.

Šta znače antietični pojmovi *apolonski* i *dionizijski*, koje sam uveo u estetiku, oba shvaćeni kao vrste opojnosti? – Apolonska opojnost drži, pre svega, oko u stanju uzbuđenja tako da ono dobija moć vizije. Slikar, vajar, epski pesnik, vizionari su *par excellence*. U dionizijskom stanju, naprotiv, uzbuđen je i pojačan ceo sistem afekata: tako da on odjednom oslobađa sva svoja sredstva izražavanja, i istovremeno izvlači iz sebe moć predstavljanja, podražavanja, transfigurisanja, preobražavanja, svake vrste mimike i glume. Bitno ostaje lakoća metamorfoze, nesposobnost da se *ne* reaguje (– slično kao kod nekih histerika, koji za tren oka preuzimaju *svaku* ulogu). Za dionizijskog čoveka je nemoguće da ne razume bilo koju sugestiju, on ne predviđa nijedan znak afekta, on poseduje najviši stepen instinkta razumevanja i odgonetanja, kao i najviši stepen veštine saopštavanja. On ulazi u svaku situaciju, u svaki afekt: on se stalno preobražava. – Muzika, kako je mi danas razumemo, takođe je opšte uzbuđenje i oslobađanje afekata, ali ipak, samo ostatak daleko potpunijeg izražajnog sveta afekata, samo residium dionizijskog histrionizma. Za omogućavanje muzike kao posebne umetnosti primorana su na ćutanje neka čula, pre svega, čulo mišićnih osećaja (u najmanju ruku relativno: jer, u izvesnom stepenu, svaki ritam još govori našim mišićima). tako da čovek ne podražava i ne predstavlja biše odmah ono što oseća. Pa ipak, to je pravo, normalno dionizijsko stanje, u svakom slučaju prvobitno stanje; muzika je lagano dostignuta specifikacija ovog stanja na štetu najsrodnije sposobnosti.

11.

Glumac, mimičar, igrač, muzičar, liričar, u osnovi su srodni po svojim instinktima i predstavljaju jedno, ali postepeno se oni specijalizuju i odvajaju jedan od drugog – sve do protivrečja. Liričar je najduže bio sjedinjen s muzičarem, glumac s igračem. – *Arhitekt* ne predstavlja ni dionizijsko, ni apolonsko stanje: tu je pred nama veliki akt volje, volje koja brda pomera, opojnost velike volje koja žudi za umetnošću. Najmoćniji ljudi su uvek inspirisali arhitekta; arhitekt je uvek bio pod sugestijom moći. U arhitektonskoj tvorevini treba da se ovaploti ponos, pobeda nad teškoćama, volja za moć; arhitektura je neka vrsta rečitosti vlasti u oblicima, čas ubeđujući, čas laskajući, čas isključivo zapovedajući. Najviši osećaj vlasti i sigurnosti izražava se u *onome* što ima *veliki stil*. Vlast, kojoj više nisu potrebni dokazi; koja prezrivo odbija da se svidi; koja s trudom odgovara; koja oko sebe ne oseća nijednog svedoka; koja živi a da pri tom nije svesna da protiv nje postoje protivrečja; koja se odmara u *sebi*, fatalistička, zakon među zakonima: eto, *to* govori o sebi kao veliki stil.

12.

Čitao sam o životu Tomasa Karlajla, ovu nevoljnu farsu, ovu herojsko-moralnu interpretaciju dispeptičkih stanja. – Karlajl, čovek snažnih reči i poza, retor iz *nužde*, koju postojano izaziva žeđ za jakom verom, a takođe i osećaj nesposobnosti za to (– u tome je

tipičan romantičar!). Žeđ za jakom verom *nije* dokaz jake vere, pre je suprotnost. *Ako je čovek ima*, onda može sebi da dozvoli divan luksuz skepse: za to je čovek dovoljno siguran, dovoljno čvrst, dovoljno sputan. Karlajl prigušuje nešto u sebi pomoću *fortissimo-a* svog divljenja ljudima jake vere, i svojom srđžbom na nekoliko prostodušnih ljudi: njemu je *potrebna buka*. Postojana strasna *nečasnost* prema sebi – to je njegov *proprium*, time on sebe čini interesantnim i ostaje interesantan. Svakako, u Engleskoj mu se dive upravo zbog njegove čestitosti... Ali, to je engleski; a uzimajući u obzir da su Englezi narod savršenog *cant-a*, čak pravedno, a ne samo shvatljivo. U suštini, Karlajl je engleski ateist koji traži svoju čast u tome da to *ne bude*.

13.

Emerson. – Mnogo prosvetljeniji, poletniji, svestraniji, rafinisaniji od Karlajla, pre svega, srećniji... Takav čovek koji se instinktivno hrani samo ambrozijom, koji ostavlja nedirnuto ono što je nesvarljivo u stvarima. U poređenju s Karlajlom, on je čovek ukusa. – Karlajl, koji ga je veoma voleo, rekao je, uprkos tome, o njemu: "On *nam* ne da dovoljno da grizemo", što može biti pravedno rečeno, ali nikako na štetu Emersona. Emerson ima onu dobru i genijalnu veselost koja obeshrabruje svaku ozbiljnost; on, na žalost, ne zna koliko je već star, i koliko će još biti mlad – on bi mogao da kaže o sebi rečima Lope de Vege: "*Yo me sucedo a mi mismo*". Njegov duh uvek ima razloga da bude zadovoljan, pa čak i zahvalan; i ponekad dodiruje veselu transcendenciju onog čestitog čoveka koji se vratio s ljubavnog sastanka *tamquan re bene gesta*. "*Ut desint vires*", govorio je sa zahvalnošću "*tamen est lau danda voluptas*".

14.

Anti-Darvin. – Što se tiče čuvene "borbe za život", čini mi se katkad da je ona više plod tvrdnji i nego dokaza. Ona postoji, ali kao izuzetak; opšti aspekt života *nije* nevolja, nije glad, nego, naprotiv, bogatstvo, izobilje, čak apsurdna rasipnost – gde se bori, bori se za *vlast*... Ne treba zamenjivati Maltusa s prirodom. – Ali, pretpostavimo da postoji ta borba – a u stvari je ima – u takvom slučaju ona se, na žalost, završava obratno od onoga što želi Darwinova škola, i od onoga što bismo, možda *smeli* da želimo s njom: naime, nepovoljno za jake, za privilegovane, za srećne izuzetke. Vrste *ne* rastu u savršenstvu slabi stalno postaju gospodari nad jakima, to proizlazi iz toga što ih je u velikom broju, što su i *mudriji*... Darwin je zaboravio na duh (to je engleski!), *slabi imaju više duha*... Treba imati potrebu za duhom, da bi se duh stekao – čovek ga izgubi kad mu više nije potreban. Ko ima snagu, taj se odriče duha (- "neka ide do đavola!", danas se misli u Nemačkoj, "*imierija mora ipak nama da ostane*"...). Kao što vidite, pod duhom podrazumevam opreznost, strpljivost, lukavstvo, licemerstvo, veliko samosavlađivanje i sve ono što je *mimicry* (u ovo poslednje spada i veliki deo takozvane vrline).

15.

Kazuistika psihologa. – Eto, to je poznavalac ljudi: zašto ih on, zapravo, proučava? On hoće od njih da izvuče male koristi, ili čak i velike – on je političar! . Eto, i onaj je poznavalac ljudi: a vi kažete da on od toga neće ništa da izvuče za sebe, da je on veliki "bezlični". Pogledajte pažljivije! Možda on hoće još *goru* korist: da se oseća kao da je iznad ljudi, da sme da gleda na njih s visine, da ga više ne zamenjuju s njima. Ovaj "bezlični" *prezire* ljude: a onaj prvi je humanija specija, što bi i sam izgled mogao reći. On je u najmanju ruku ravan njima, staje u njihove *redove*...

16.

Psihološki takt Nemaca izgleda mi da je izložen sumnji čitavim nizom slučajeva, a samo me moja skromnost sprečava da dam njihov pregled. No, u jednom slučaju neće mi nedostajati veliki povod da obrazložim svoju tezu: ne mogu da oprostim Nemcima što su se prevarili u *Kantu* i u njegovoj "filozofiji sporednih vrata", kako je ja nazivam – to *nije* bio tip intelektualne čestitosti. – Drugo što ne mogu da slušam, to je ono famozno "i": Nemci kažu

"Gete i Šiler" – bojim se da oni kažu "Šiler i Gete"... Zar još ne poznaju tog Šilera? – Ima još gorih "i"; čuo sam sopstvenim ušima, svakako samo među univerzitetskim profesorima, "Šopenhauer i Hartman"...

17.

Najumniji ljudi, pretpostavljajući da su oni i najhrabriji, preživljavaju i daleko bolnije tragedije: ali, upravo stoga oni poštuju život, jer im suprotstavlja svoja najveća neprijateljstva.

18.

O "intelektualnoj savesti". – Ništa mi danas ne izgleda ređe od pravog licemerja. Veoma sumnjam da ova biljka ne podnosi blagi vazduh naše kulture. Licemerje spada u veoma jake vere kad čovek i pod *prinudom* da javno pokaže drugu veru, nije ostavljao veru koju je imao. Danas se čovek oslobađa od nje ili, što je još običnije, čovek dodaje sebi još jednu, drugu veru – u svakom slučaju, ostaje *častan*. Bez sumnje, danas je moguć daleko veći broj uverenja nego ranije; moguć, to jest dozvoljen, to jest *bezopasan*. Odatle nastaje tolerancija prema samom sebi. – Tolerancija prema samom sebi dopušta više uverenja: ona se izražavaju zajedno – ona se, kao i ceo svet danas, čuvaju od toga da se kompromituju. Čime se danas čovek kompromituje? Ako ima konsekvencije. Ako ide po pravoj liniji. Ako je manje nego petomislen. Ako je pravi... Veoma se bojim da je savremeni čovek, jednostavno, suviše komotan za neke poroke: tako da oni, zapravo, izumiru. Sve se zlo, koje je uslovljeno jakom voljom – a možda i nema ničeg zlog bez jake volje – izrođuje, u našem mlakom vazduhu, u vrlinu.. Ono malo licemera koje sam upoznao, pozdravili su licemerje: oni su bili, kao što je to u današnje vreme gotovo svaki deseti čovek – glumci.

19.

Lepo i ružno. – Ništa nije uslovnije, recimo *ograničenije*, nego naš osećaj lepog. Ko bi hteo da ga zamisli nezavisnog od zadovoljstva koje pričinjava čoveku, odmah bi izgubio tlo pod nogama. "Lepo samo po sebi" samo je reč, a ne i pojam. U lepom se čovek postavlja kao merilo savršenstva; u izabranim slučajevima, on se u njemu divi sebi. Jedna vrsta ne *može* nikako drugačije nego da kaže samoj sebi Da. Njen *najniži* instinkt, instinkt samoodržanja i samorasprostranjenja, zrači još u takvim sublinitetima. Čovek smatra da je i sam svet obasut lepotom – on *se zaboravlja* kao njen uzrok. On ga je sam obdario lepotom, ah! samo ljudskom, odviše ljudskom lepotom.. U suštini, čovek se ogleda u stvarima, on smatra lepim sve što mu odražava njegov lik: sud "lepo" je *sujeta* njegove vrste... Sceptiku bi, naime, malo podozrenje moglo šapnuti na uho pitanje: da li se svet stvarno ulepšava time što ga upravo smatra lepim? On ga je *očovečio*: to je sve. Ali ništa, zapravo baš ništa ne može nam biti garancija da upravo čovek služi kao model lepog. Ko zna kako on izgleda u očima visokog sudije ukusa? Možda odvažno? možda čak i zabavno? možda arbitrarno?... "Oh, Dionize, božanski, zašto me vučeš za uši,? upita jednom Arijadna, za vreme jednog od onih čuvenih dijaloga na Naksosu, svog filozofa ljubavnika. "Vidim nekakav humor u tvojim ušima, Arijadna; zašto nisu još duže?"

20.

Ništa nije lepo, samo je čovek lep: na ovoj naivnosti zasniva se sva estetika, ona je njena *prva* istina. Dodajmo odmah tome i njenu drugu: ništa nije ružno kao čovek u stanju *degenerisanja* – time je ograničena oblast estetičkog suda. Prema fiziološkoj proveri, sve što je ružno slabi i žalosti čoveka. To ga podseća na propast, opasnost, nemoć; on faktički pri tom

plaća snagom. Dejstvo ružnog se može izmeriti dinamometrom. Kad je čovek uopšte potišten, onda on oseća blizinu nečega "ružnog". Njegov osećaj snage, njegova volja za moć, njegova hrabrost, njegov ponos – sve se to smanjuje s ružnim i povećava s lepim... Kako u jednom, tako i u drugom slučaju, *izvucimo zaključak*: premisa za to ima u neizmernom obilju u instinktu. Ružno se smatra znakom i simptomom degeneracije: ono što u nama i iz najveće daljine podseća na degeneraciju, to u nama izaziva sud "ružno". Svaki znak iscrpljenosti, tegobe, starosti, umora, svaka vrsta neslobode kao grč, paraliza, pre svega miris, boja, oblik raspadanja, truleži, pa bilo i u najrazređenijem obliku do simbolike – sve to izaziva istu reakciju, sud vrednosti "ružno". Tu iskrsava *mržnja*: koga čovek tu mrzi? Ali, u tome nema nikakve sumnje: *propast svog tipa*. On ovde mrzi iz najdubljeg instinkta vrste; u ovoj mržnji se odražavaju jezivost, opreznost, dubina, dalekovidost – to je najdublja mržnja koja uopšte postoji. Zbog nje je umetnost duboka...

21.

Šopenhauer. – Šopenhauer, poslednji Nemač koji dolazi u obzir (– koji predstavlja evropsku pojavu kao Gete, kao Hegel, kao Hajnrih Hajne, a *nije samo* lokalni, "nacionalni"), za psihologa je slučaj prvog reda: naime, kao zlobno genijalni pokušaj da se izvedu na bojište u korist opšte nihilističkog obezvređenja života upravo suprotne instancije, velika samopotvrđivanja "volje za život", oblici egzuberantnosti života. On je, jedno za drugim, interpretirao *umetnost*, herojstvo, genija, lepotu, veliko sažaljenje, spoznaju, volju za istinom, tragediju kao posledične pojave "odricanja" ili kao potrebu odricanja "volje" – najveće psihološko pravljenje lažnog novca koje postoji u istoriji, izuzimajući hrišćanstvo. Ako se pažljivije zagleda, on je u tome naslednik hrišćanske interpretacije, s tom razlikom što je i ono što je hrišćanstvo *odbacilo*, velike fakte kulture čovečanstva, umeo da *odobri* još u hrišćanstvu, to jest, nihilističkom smislu (– naime, kao puteve ka "spasenju", kao predformu "spasenja", kao *stimulantia* potrebe za spasenjem ...).

22.

Razmotriću jedan jedini slučaj. Šopenhauer govori o *lepoti s* melanholičnim zanosom – na kraju krajeva, zašto? Jer, on u njoj vidi *most* kojivodi dalje, ili izaziva žeđ da se ide dalje... Ona je, za njega, oslobođenje od "volje" za trenutak – ona mami spasenju zauvek... On je posebno ceni kao osloboditeljicu od "žarišta volje", od polnog osećaja – u lepoti on vidi *negiran* polni instinkt... Neobičan svetac! I ako ti neko protivreči, bojim se, biće to priroda. *Zašto* uopšte postoji lepota tona, boje, mirisa, ritmičkog kretanja u prirodi? *Šta pobuđuje* lepotu? – Na sreću, protivreči mu i jedan filozof. Ne manji autoritet od božanskog Platona (– tako ga naziva sam Šopenhauer) podržava drugu tezu? da svaka lepota pobuđuje na začecije – da je to upravo *proprium* njenog dejstva, počinjući najčulnijim i završavajući najduhovitijim...

23.

Platon ide dalje. S nevinošću, za koju treba biti Grk a ne "hrišćanin", on govori da uopšte ne bi bilo platonske filozofije, kad u Atini ne bi bilo tako lepih mladića: njihov izgled je upravo to što zanosi dušu filozofa u erotsku vrtoglavicu i ne da joj mira dok ne baci seme svega velikog u tako lepu zemlju Takođe neobičan svetac! – čovek ne veruje svojim ušima, pretpostavljajući čak i da veruje Platonu. U najmanju ruku se može dogoditi da se u Atini *drugačije* filozofiralo, pre svega javno. Ništa nije manje grčko nego paukova mreža pojmova pustinjaka, *amor intellectualis dei* na Spinozin način. Filozofija u duhu Platona mogla bi pre da se definiše kao erotsko takmičenje nego kao usavršavanje i oduhovljenje drevne agonalne gimnastike i njenih *pretpostavki*... Šta je, najzad, izraslo iz ove Platonove filozofske erotike? Novi umetnički oblik grčkogagona, dijalektika. Podsećam još *protiv* Šopenhauera i u čast Platona, na to da je i cela viša kultura i književnost *klasične* Francuske izrasla na tlu seksualnog interesa. Kod nje se svuda može tražiti galantnost, čulnost, seksualno takmičenje, "žena" – i nikad se neće uzalud tražiti...

24.

L'art pour l'art. – Borba protiv svrhe u umetnosti je uvek borba protiv *moralizirajuće* tendencije u umetnosti, protiv njenog potčinjavanja moralu. *L'art pour l'art* znači: "do đavola s moralom!" – Ali, već i samo ovo neprijateljstvo odaje nadmoćnost predrasuda. Ako isključimo iz umetnosti svrhu moralne propovedi i popravljanja čoveka, onda iz toga još zadugo ne sledi da je umetnost uopšte bez svrhe, besciljna, bez smisla, jednom rečju, da je *l'art pour l'art* – crv koji se ujeta za sopstveni rep. "Radije nikakve svrhe nego moralne svrhe!" – tako govori gola strast. Psiholog, naprotiv, pita: šta radi sva umetnost? zar ona ne hvali? zar ona ne veliča? zar ona ne odabira? zar ona ne ističe? Sa svim ovim, ona *jača* ili *slabi* izvesne sudove... Je li to samo sporedna pojava? slučaj? Nešto u čemu instinkt umetnika nije imao savršeno nikakvog udela? Ili, obrnuto: nije li za to preduslov da umetnik *može*...? Da li je njegov najniži instinkt usmeren na umetnost, ili, pak, na smisao umetnosti, *život*? na izvesnu *poželjnost života*? – Umetnost je veliki *stimulans* za život: kako bi se ona mogla shvatiti kao bez svrhe, bez cilja, kao *l'art pour l'art*? – Ostaje jedno pitanje: umetnost prikazuje mnogo ružnog, surovog, problematičnog u životu – ne stremi li ona time odstranjivanju želje za životom? – A u stvari, bilo je filozofa koji su joj dali ovaj smisao: "Šopenhauer je poučavao da je 'oslobođenje od volje' opšta svrha umetnosti, on je video veliku korist tragedije u tome što ona 'izaziva raspoloženje za rezignaciju'" Ali to je – već sam govorio o tome – optika pesimista, i "zao pogled" treba apelovati na same umetnike. *Šta saopštava o sebi tragični umetnik?* Ne pokazuje li on, upravo, stanje bez straha od strašnog i zagonetnog? – Samo ovo stanje je visoka poželjnost; ko ga poznaje, odaje mu najviše počasti. On saopštava o njemu, on *mora* da saopštava o njemu, pretpostavljajući da je on umetnik, genije saopštavanja. Hrabrost i sloboda osećaja pred moćnim neprijateljem, pred nesrećom većeg obima, pred problemom koji pobuđuje užas – ovo *pobedničko* stanje je ono koje tragični umetnik odabira, koje on veliča. Pred tragedijom ratničko u našoj duši praznuje svoje saturnalijske; ko je naviknut na patnju, ko traži bol, *herojski* čovek će tragedijom blagosloviti svoje postojanje – jedino njemu daje pesnik tragičar da okusi napitak ove slatke surovosti.

25.

Biti zadovoljan ljudima, držati otvoreno svoje srce – to je liberalno, ali to je samo liberalno. Srca sposobna za *aristokratsko* gostoprimstvo poznaju se po mnogim prozorima sa zavesama i zatvorenim kopcima: svoje najbolje prostorije drže prazne. Zbog čega? Zato što čekaju goste s kojima neće biti "zadovoljni"...

26.

Mi ne cenimo sebe dovoljno kad pričamo o sebi. Naši stvarni događaji zaista nisu nimalo brbljivi. Oni ne bi mogli da pričaju o sebi, i kad bi hteli. To je stoga što nemaju reči. Za šta imamo reči to je za nas već završeno. U svakom govoru leži zrno prezrenja. Jezik je, izgleda, pronađen samo za prosečno, osrednje, ono što se saopštava. Jezikom se već *vulgarizuje* onaj koji govori... Iz morala za gluvoneme i druge filozofe.

27.

"Ova slika je čarobno lepa!" Literarna žena, nezadovoljna, nadražena, jalova u srcu i utrobi, osluškujući stalno, s bolnom radoznalošću, imperativ koji šapuće iz dubine njene organizacije "*aut liberi aut libri*": literarna žena, dovoljno obrazovana da bi razumela glas prirode, čak i kad govori latinski, a s druge strane ohola i dovoljno guska da bi u tajnosti još i francuski sa sobom govorila "*je me verrai, je me lirai, je m'extasirai et je dirai: Possible, que j'aie eu tant d'espirit*"...

28.

"Bezlični" imaju reč. – Ništa nam ne polazi lakše za rukom kao biti mudar, strpljiv, promišljen. Natopljeni smo uljem blagosti i saosećanja, pravedni smo na apsurdan način, mi praštamo sve. Upravo zbog toga bi trebalo da se držimo nešto strože; upravo zbog toga bi, s vremena na vreme, trebalo da *odgojimo* sebi neki mali afekt, neki mali poročni afekt. To bi nam moglo biti i teško; a među sobom bismo se, možda, smejali aspektu koji mu pri tom dajemo. Ali, šta *to* pomaže! nije nam ostao nikakav drugi način samosavlađivanja: to je *naš* asketizam, *naše* pokajanje... *Postati ličan* – vrlina "bezličnog"...

29.

S jedne odbrane doktorske disertacije. – "Šta je zadatak svakog višeg školstva?" – Da od čoveka načini mašinu – "Šta služi kao sredstvo za to?" – On mora da nauči da se dosađuje – "Kako se to postiže?" – Shvatanjem pojma dužnosti. – "Ko je za njega uzor u tom pogledu?" – Filolog: koji podučava kako *bubati*. – "Ko je savršen čovek?" – Državni činovnik – "Koja filozofija pruža najvišu formulu za državnog činovnika?" – Kantova filozofija: državni činovnik kao stvar po sebi, postavljen za sudiju nad državnim činovnikom kao pojavom.

30.

Pravo na glupost. – Radnik koji se umorio i lagano diše, koji gleda dobrodušno, koji pušta stvari da teku tako kako teku: ova tipična figura, koja se sreće sada u epohi rada (*takođe i "imperije"!* –) u svim klasama društva, ispoljava upravo danas pretenziju na *umetnost*, uključujući ovamo knjigu, pre svega časopis – koliko više na lepu prirodu, Italiju. Večernji čovek, s "usnulim divljim instinktima", o kojima govori Faust, ima potrebu za letnjom svežinom, morskim kupanjem, glečerom, za Bajrojtom... U takvim epohama, umetnost ima pravo na *čistu glupost* – kao na neku vrstu odmora za duh, duhovitost i dušu. To je Vagner shvatio. *Čista glupost* ponovo nastaje...

31.

Još jedan problem dijete. – Sredstva kojima se Julije Cezar štitio od bolešljivosti i glavobolje: neizmerno dugi marševi, najjednostavniji način života, stalno boravljenje na svežem vazduhu, stalni napori – to su, uopšte govoreći, mere za održavanje i zaštitu uopšte protiv krajnje krhkosti te suptilne mašine koja radi pod najvišim pritiskom, a koja se zove genije.

32.

Imoralist govori. – Filozofu ništa više nije protiv ukusa kao čovek, *ukoliko želi...* Ako on vidi čoveka samo u njegovom delanju, ako vidi ovu najhrabriju, najlukaviju, najizdržljiviju životinju zalutalu u lavirintskim nevoljama, kako mu se onda čovek čini dostojan divljenja! Ona ga još bodri... Ali, filozof prezire čoveka koji želi, pa i "poželjnog" čoveka – i uopšte sve poželjnosti, sve *ideale* čoveka. Kad bi filozof mogao da bude nihilist, onda bi on to bio, jer on nalazi Ništa iza svih ideala čoveka. Ili, čak ni jedno Ništa, nego samo ništavno, apsurdno, bolesno, kukavičko, umorno, sve vrste taloga iz *ispijenog pehara* svog života... Kako to da čovek, koji je tako dostojan poštovanja kao realitet, ne zaslužuje nikakvog poštovanja ukoliko želi? Mora li on da ispašta to što je on tako čestit kao realitet? Mora li on da kompenzira svoj rad naprezanjem uma i volje u svakom radu, opružanjem svojih udova u imaginarnom i apsurdnom? – Istorija njegovih poželjnosti bila je do sada *partie honteuse* čoveka: treba se čuvati toga da se ne čita suviše dugo. Što čoveka opravdava, to je njegov realitet – on će ga večno opravdavati. Za koliko je vredniji istinski čovek u poređenju s ma kojim samo željenim, imaginarnim izmišljenim i lažnim čovekom? s ma kojim *idealnim* čovekom?... A samo se idealan čovek protivu ukusu filozofa.

Prirodna vrednoct egoizma. – Egoizam vredi toliko koliko fiziološki vredi onaj koji ga ima: on može da bude veoma vredan, on može da bude ništavan i prezren. Svaki čovek može da se razmatra u zavisnosti od toga da li predstavlja uzlaznu ili silaznu liniju života. Rešenje tog pitanja služi zajedno s tim i kao kanon za to šta vredi njegov egoizam. Ako on predstavlja uzlaznu liniju, onda je njegova vrednost stvarno ogromna – i radi čitavog života, koji s njim čini korak *dalje*, njegova briga za održanjem, za stvaranjem svog *optimuma* uslova, može da bude čak i ekstremna. Pojedinaac, "individuum", kako su ga do sada razumeli narod i filozof, svakako je zabluda: on nije ništa samostalno, ni atom, ni "beočug lanca", ni nešto samo nasleđeno od pređašnjeg – on je jedna cela linija "čovek", sve do njega samoga.. Ako on predstavlja silazni razvoj, propast, hroničnu degeneraciju, bolest (– bolesti su, uopšte govoreći, već posledične pojave propadanja, a ne njegovi uzroci), onda je njegova vrednost mala, i jednostavna pravičnost zahteva da on uspelima *oduzima* što je moguće manje. On je samo još njihov parazit...

Hrišćinin i anarhist – Kad anarhist, kao glasnik slojeva društva *koji iroiadaju*, s lepim negodovanjem zahteva "pravo", "pravednost", "jednaka prava", onda se on u tom slučaju nalazi samo pod pritiskom svoje nekulturnosti, koju ne *može* da shvati, *zašto* on uopšte trpi – u *čemu* je siromašan, u životu.. Jedan uzročni instinkt je u njemu snažan: neko mora da bude kriv što se on loše oseća... Pa i samo "lepo negodovanje" deluje već na njega blagotvorno, zadovoljstvo je psovati za sve siromašne đavole – to daje malu opojnost vlašću. Već jadikovanje, optuživanje može da pruži životu privlačnost zbog koje se on podnosi: u svakoj optužbi je manja doza *osvete* za svoj loš položaj, a ponekad i za svoje ništavilo čovek prebacuje onima koji su drugačiji, kao za nepravednost, kao za *nedozvoljenu* privilegiju "Jesam li gad, onda ti treba da budeš takav": na osnovu ove logike ljudi dižu revoluciju. – Jednostavnije, u svakom slučaju, ne vredi ništa: ono proističe iz slabosti. Da li se svoj loš položaj pripisuje drugima ili *samom sebi* – prvo čini socijalist, poslednje, na primer, hrišćanin – to ne čini nikakvu pravu razliku. Opšte je, recimo i *nedostojno*, u tome da neko treba da bude kriv za to što patiš – jednom rečju, što onaj koji pati propisuje sebi protiv svoje patnje med osvete. Objekti ove potrebe za osvetom, kao potrebe za *zadovoljstvom*, slučajni su uzroci: onaj koji pati svuda nalazi uzroke da iskali svoju malu osvetu – ponavljam, ako je hrišćanin, onda će ih naći u *sebi*... Hrišćanin i anarhist – obojica su *decadents*. – Ali, i kad hrišćanin osuđuje "*svet*", kleveće ga, ocrnjuje ga, onda on to čini iz istog instinkta na osnovu kojega socijalistički radnik osuđuje *društvo*, kleveće ga, ocrnjuje ga?, sam "strašni sud" je slatka uteha osvete – revolucija kako je očekuje i socijalistički radnik, samo nešto udaljenija.. Pa i sam "onaj svet" – čemu onaj svet ako ne bi bio sredstvo da se ocrni ovaj svet?

Kritika morala decadence-a. – "Altruistički moral, moral pri kojem *propada* sebičnost – ostaje u svim prilikama rđav simptom. To važi za individuum, to važi za narode. Nedostaje najboljeg kad počne da nedostaje egoizam. Instinktivno izabрати štetno *io sebe*, biti *primamljen* "nezainteresovanim" motivima, predstavlja gotovo formulu za *decadence*. "Ne tražiti svoju korist" – to je samo moralni smokvin list za sasvim drugu, naime fiziološku faktičnost: "ja više ne umem da *nađem* svoju korist"... Disgregacija instinkta! – Svršeno je s čovekom kad postane altruist. – Umesto da kaže naivno: "*Ja* više ništa ne vredim", moralna laž u ustima dekadenta kaže: "Ništa nije nešto vredno – *živoNj* ne vredi ništa"... Takav sud je, najzad, velika opasnost, on deluje zarazno, – na čitavom morbidnom tlu društva on izrasta čas

u tropsku vegetaciju pojmova, čas kao religija (hrišćanstvo), čas kao filozofija (šopenhauerstvo). Ponekad takva vegetacija otrovnog drveta, koje izrasta iz truleži, truje život svojim isparenjima nadaleko, na milenijume daleko...

36.

Moral za lekare. – Bolesnik je parazit društva. U izvesnom stanju, nepristojno je produžavati život. Vegetiranje u kukavičnoj zavisnosti od lekara i veštačkih mera, pošto je izgubljen smisao života, *pravo* na život, moralo bi izazvati dubok prezir društva. A lekari bi morali biti posrednici tog prezrenja – ne recepte, nego svaki dan novu dozu *odvratnosti* prema svom pacijentu... Stvoriti novu odgovornost, odgovornost lekara, za sve slučajeve gde to najviši instinkt života, života *u usionu*, zahteva bespoštedno prigušivanje i potiskivanje *degenerišućeg* života – na primer, za pravo rađanja dece, za pravo biti rođen, za pravo življenja... Ponosno umreti, ako više nije moguće ponosno živeti. Smrt, izabrana dobrovoljno, smrt u pravo vreme, svetla i radosna, dočekanu među decom i svedocima tako da je još moguće stvarno opraštanje, kad *još postoji* onaj koji oprašta, isto tako stvarna procena onoga što je postignuto i onoga što se htelo, *rezimiranje* života – sve suprotno žalosnoj i groznoj komediji koju je hrišćanstvo načinilo od samrtnog časa. Nikad ne treba hrišćanstvu zaboraviti što je zloupotrebljavalo slabost samrtnika za nasilje savesti, i način same smrti za donošenje sudova o vrednosti čoveka i o njegovoj prošlosti! – Ovde treba, uprkos svih kukavičluka predrasuda, pre svega uspostaviti pravilnu, to jest, fiziološku ocenu takozvane *prirodne* smrti, koja je takođe samo "neprirodna", samoubistvo. Čovek nikad ne propada od nekog drugog, nego uvek od samog sebe. Samo je smrt, pod uslovima dostojnim prezira, neslobodna smrt, smrt u *nepravo* vreme, kukavička smrt. Trebalo bi, iz ljubavi prema *životu* – želeći drugačiju smrt, slobodnu, svesnu, bez slučaja, bez neočekivanosti.. Najzad, jedan savet gospodi pesimistima i drugim *decadents*. Nije u našoj moći da sprečimo svoje rođenje: ali ovu grešku – jer ono je ponekad greška – možemo ispraviti. Ako čovek *uništava* sebe, onda on čini delo najdostojnije poštovanja: time gotovo zaslužuje da živi... Društvo, šta kažem! sam *život* od toga ima više koristi nego od bilo kojeg "života" u odricanju, bledokrvnosti i drugoj vrlini – oslobodili ste druge od njegovog pogleda, oslobodili ste život od *prigovora*... Pesimizam, *purvert*, *dokazuje se tek* samoopovrgava-njem gospode pesimista: valja učiniti korak dalje u njegovoj logici, negirati život ne samo "voljom i predstavom", kao što je to činio Šopenhauer – *treba najpre negirati Šopenhauera*... Pesimizam, uzgred rečeno, ma koliko bio zarazan, uprkos tome ne povećava bolesno stanje datog vremena, datog pokolenja u celosti: on je njihov izraz. Njemu se podleže kao što se podleže kolери: treba biti dovoljno morbidno nastrojen za to. Sam pesimizam neće učiniti nijednog čoveka više *decadent*; podsećam na statističke podatke koji pokazuju da se godine, u kojima besni kolera, ne razlikuju po ukupnoj brojci smrtnih slučajeva od drugih godina.

37.

Da li smo postali moralniji. – Protiv mog pojma "s one strane dobra i zla", kako se moglo i očekivati, okomio se čitav *ferocitet* moralne zaglupljenosti koja, kao što je poznato, u Nemačkoj važi kao sam moral: imao bih o tome da pričam mnoge zgodne priče. Pre svega, dali su mi da razmislim o "neospornoj nadmoćnosti" našeg vremena u moralnom sudu, o našem "*napretku*", koji je u ovoj oblasti stvarno učinjen: nekakav Čezare Bordžija, u poređenju s *nama*, ne može se nikako smatrati "višim čovekom", nekom vrstom *natčoveka*, kako to ja činim... Jedan švajcarski urednik iz *Bunda* otišao je tako daleko da je, odavajući poštovanje hrabrosti za takvu drskost, da "razume" smisao mog dela u tome što u njemu predlažem da se unište svi pristojni osećaji. Hvala lepo! – Dozvoljavam sebi da, kao odgovor, postavim pitanje, *da li smo zaista postali moralniji?* Što svi tome veruju, već je prigovor protiv toga.. Mi, savremeni ljudi, veoma nežni, veoma povredljivi, i koji sto puta pravimo i

primamo ustupke, u stvari uobražavamo da je ta naša čovečnost, koju mi predstavljamo, ta *postignuta* jednodušnost u pošteđivanju, u spremnosti da se pruži pomoć, u međusobnom poverenju, pozitivan napredak, da smo u tom pogledu daleko prevazišli ljude renesanse. Ali, tako misli svako vreme, tako *mora* da misli. Svakako da ne smemo da se prenesemo u prilike renesanse, ne smemo sebe ni zamisliti u njoj: naši nervi ne bi izdržali tu stvarnost, da i ne govorimo o našim mišićima. Ali, ovom nesposobnošću se ne dokazuje napredak, nego samo jedno drugo, kasnije stanje, slabije, nežnije, povredljivije, od kojega obavezno nastaje moral *bogat ustupcima*. Ako u mislima odstranimo svoju nežnost i zakasnelost, svoje fiziološko starenje, onda će i naš moral "očovečavanja" odmah izgubiti svoju vrednost – sam po sebi, nijedan moral nema vrednosti – on bi nas samo omalovažio. S druge strane, ne sumnjajmo u to da bismo mi, savremeni ljudi, s našom debelo vatiranom humanošću koja ne želi da se spotakne ni o jedan kamen, za savremenike Čezara Bordžije bili komedija da umru od smeha. U stvari, mi smo isuviše smešni s našim savremenim "vrlinama"... Slabljenje neprijateljskih instinkata i instinkata koji bude nepoverenje – a to bi bio naš "napredak" – predstavlja samo jednu od posledica u opštem opadanju *vitalnosti*: potrebno je sto puta više truda, više opreznosti, da se probije tako uslovljeno, tako kasno življenje. Tu se čovek uzajamno pomaže, tu je svako bolesnik do izvesnog stepena, i svako bolničar. To se onda zove "vrlina" – među ljudima koji su poznavali i drugačiji život, puniji, rasipniji, bujniji, onda bi se nazvala, možda, drugačije, "kukavičlukom", "ništavnošću", "bapskim moralom"... Naše slabljenje morala – to je moja teza, to je, ako želite, moja *novina* – posledica je propadanja; surovost i užasnost običaja mogu, naprotiv, da budu posledica izobilja života. Tada se, naime, sme na mnogo odvažiti, mnogo zahtevati, a takođe mnogo i *rasipno trošiti*. Što je nekada bio začim života, to bi za nas bilo *otrov*... Biti indiferentan – i to je izvestan oblik snage – za to smo, isto tako, suviše stari, suviše zakasneli: naš moral sažaljenja, na koji sam ja prvi upozorio, to što bi se moglo nazvati *l'impressionisme morale*, više je izraz fiziološke prenadraženosti koja je svojstvena svemu što je *decadent*. Onaj pokret, koji je pokušao da uz pomoć Šopenhauerovog *morala sažaljenja* stane na naučno tlo – veoma nesrećan pokušaj! – pravi je pokret *decadence-a* u moralu i kao takav, veoma je srodan hrišćanskom moralu Snažne epohe, *arisšokraške* kulture, vide u sažaljenju, u "ljubavi prema bližnjem", u nedostatku sopstvene ličnosti i osećaja sopstvenog dostojanstva, nešto dostojno prezira. – O vremenima treba suditi prema njihovim *pozitivnim snagama* i pri tome izlazi da je ono rasipničko i kobno vreme renesanse bilo poslednje *veliko vreme*, a mi smo, mi savremeni ljudi, sa svojom bojažljivom brižljivošću za sebe i ljubavlju prema bližnjem, sa svojim vrlinama rada, skromnošću, pravednošću, naučnošću – skupljajući štedljivo, mahinalno – kao slabo vreme... Naše vrline su uslovljene, one su *izazvane našom slabošću*... "Jednakost", izvesna faktička sličnost, koja dolazi do izraza samo u teoriji o "jednakim pravima", suštinski pripada propasti: jaz među ljudima, među staležima, mnoštvo tipova, volja da čovek bude svoja sopstvena ličnost, da se izdigne iznad drugih – to što ja nazivam *patosom distance*, svojstveno je svakom *snažnom* vremenu. Sila naprezanja, raspon između ekstrema, danas ostaje sve manja – ekstremi se izglađuju, konačno postizujući sličnost... Sve naše političke teorije i državni ustavi, ne izuzimajući "nemačku imperiju", posledice su posledične neophodnosti propasti; nesvestan uticaj *decadence-a* je pronikao do samih ideala pojedinih nauka. Moj prigovor protiv celokupne sociologije u Engleskoj i Francuskoj je taj što ona poznaje iz iskustva samo *dekadentske formacije* društva, i savršeno nevino shvata sopstvene dekadentne instinkte kao *normu* sociološkog suda vrednosti. Život *silazne linije*, opadanje svake organizujuće sile, to jest, sile koja razdvaja, izmiče ponorima, naređuje i podređuje, formuliše se u današnjoj sociologiji kao *ideal*... Naši socijalisti su *decadents*, ali je *decadent*, takođe, i gospodin Herbert Spenser – on u pobedi altruizma vidi nešto dostojno da se poželi...

Moj pojam slobode. – Vrednost stvari nije pokatkad u tome šta se njome postiže, nego u tome šta se za nju plaća – šta nas ona *staje*. Navešću jedan primer Liberalne institucije odmah prestaju da budu liberalne čim se postignu: kasnije nema gorih i radikalnijih neprijatelja slobode od liberalnih institucija. Poznato je do *čega* one dovode: one podmeću mine pod volju za moć, one su nivelacija brda i dolina, koja je uzdignuta od morala, one čine malim, plašljivim i pohotnim – njima svaki put trijumfuje čoporska životinja. Liberalizam: srpski rečeno, *preobražavanje u čoporske životinje...* Te iste institucije proizvode sasvim drugo dejstvo dok se za njih još bori; one tada, u stvari, snažno pospešuju slobodu. Tačnije rečeno, to dejstvo vrši rat, rat za liberalne institucije koji, kao rat dozvoljava *neliberalnim instinktima* da produže svoje postojanje. A rat vaspitava za slobodu. Pa šta je sloboda? To što čovek ima volju za sopstvenu odgovornost. Što se održava distancija koja nas razdvaja. Što čovek postaje ravnodušniji prema teškoćama, surovosti, nemaštini, čak i prema samom životu. Što je spreman da žrtvuje ljude za svoju stvar, ne isključujući i samog sebe. Sloboda znači da mušda muški, ratni i pobednički instinkti gospodare nad drugim instinktima, na primer, nad instinktima "sreće". *Oslobođeni* čovek, a u još većem stepenu oslobođeni duh, nogama će izgaziti prezrenu vrstu blagostanja, o kojem sanjaju čifte, hrišćani, krave, žene, Englezi i drugi demokrati. Slobodan čovek je *ratnik*. Po čemu se meri sloboda kako pojelinaca tako i naroda? Posle otpora, koji se mora savladati, posle truda koji se uloži da bi čovek ostao *gore*. Najviši tip slobodnih ljudi trebalo bi tražiti tamo gde se stalno savlađuje najviši otpor: na pet koraka od tiranije, uz sam prag opasnosti ropstva. To je psihološki istinito, ako se ovde pod "tiranima" podrazumevaju neumitni i strašni instinkti, koji u odnosu na sebe zahtevaju maksimum autoriteta i discipline – najlepši tip za to je Julije Cezar to je istinito, takođe, i u političkom pogledu, valja samo slediti svoj hod kroz istoriju Narodi, koji su imali nekakvu vrednost, čim su *postali* vredni, nikada to nisu bili pod liberalnim institucijama: *velika opasnost* je učinila nešto od njih što zaslužuje poštovanje, opasnost, koja nas prvi put upoznae s našim sredstvima pomoći, našim vrlinama, našim oružjem, s našim *duhom* – koja nas *primorava* da budemo jaki... *Prvi* princip: treba imati potrebu da se bude jak: inače se to neće nikad biti. – Te velike staklene bašte za snažnu, za najснаžniju vrstu ljudi koja je do sada postojala, aristokratske države, slične Rimu i Veneciji, shvatale su slobodu upravo u tom smislu u kojem ja shvatam reč "sloboda": kao nešto što se ima i *nema*, što *se hoće*, što se *osvaja*...

39.

Kritika modernosti. – Naše institucije ne vrede više ništa: u tome su svi saglasni. Ali, za to nisu krive one, *već mi*. Pošto smo izgubili sve instinkte, od kojih nastaju institucije, za nas su uopšte izgubljene institucije, jer za njih više ne valjamo. Demokratizam je uvek bio oblik propadanja organizujuće snage: već sam u delu *Ljudsko, odviše ljudsko, I, 349*, okarakterisao savremenu demokratiju, sa svim njenim polovičnostima, kao "nemačku imperiju", kao *oblik propadanja države*. Da bi postojale ustanove, treba da postoje izvesna volja, instinkti, imperativ, antiliberalni do zlobe: volja za tradiciju, za autoritet, za odgovornost vekovima unapred, za *solidarnost* lanaca pokolenja unapred i unazad *in infinitum*. Ako je ta volja tu, onda se osniva nešto slično *imperium Romanum*: ili kao Rusija, *jedini sila* koja je danas čvrsta, koja može da čeka, koja može da obeća nešto – Rusija kao antitetični pojam žalosnom evropskom partikularizmu i nervozi, koja je stupila u kritični period osnivanjem nemačke imperije... Ceo Zapad nema više one instinkte od kojih nastaju institucije, od kojih nastaje *budućnost*: njegovom "savremenom duhu" možda ništa nije tako po volji. Živi se za danas, živi se veoma brzo – živi se veoma neodgovorno: upravo to se naziva "slobodom". To što od institucija *čini* institucije, prezire se, mrzi, odbija: zamišlja se opasnost novog ropstva tamo gde se samo izgovori reč "autoritet". Tako daleko ide *decadence* instinkata vrednosti naših političara, naših političkih partija *one instinktivno više vole ono* što razlaže, što ubrzava kraj... Svedočanstvo za to je *savremeni brak*. U savremenom braku je očigledno da je nestao svaki

um ali, to nije prigovor braku, nego modernosti. Um braka – on se nalazio u pravnoj odgovornosti koja je ležala isključivo na mužu: to je braku pružalo stabilnost, dok danas on hramlje na obe noge. Um braka – on se nalazio u njegovoj principijelnoj neraskidivosti: to mu je davalo takav ton koji je, uprkos slučajnom osećaju, strasti i trenutku, umeo *da sebi obezbedi pažnju*. On je, isto tako, bio u odgovornosti porodica za izbor supruga. Porastom indulgencije u korist brakova *iz ljubavi*, eliminisala se upravo osnova braka. To što i čini od njega instituciju. Institucija se nikada i ni u kom slučaju ne zasniva na idiosinkraziji, kao što je rečeno, brak se *ne* zasniva na "ljubavi" – on se zasniva na seksualnom instinktu, na instinktu vlasništva (žena i deca kao vlasništvo), na *instinktu gospodarenja*, koji stalno organizuje sebi najmanju formaciju gospodarenja, porodicu, kojem su *neophodna* i deca i naslednici da bi održao, i fiziološki, već postignutu meru vlasti, uticaja, bogatstva, da bi se pripremio za duge zadatke, instinktivnu solidarnost kroz vekove. Brak kao institucija već sadrži u sebi potvrđivanje najvećeg, najtrajnijeg organizacionog oblika: ako samo društvo ne može da *jamči* za sebe kao celinu, do najudaljenijih budućih pokolenja, onda brak uopšte nema nikakav smisao. – Savremeni brak je *izgubio* svoj smisao – prema tome, on se ukida.

40.

Radničko pitanje. – Glupost, u suštini izopačenost instinkata, koja je danas uzrok *svih* gluposti, sastoji se u tome što postoji radničko pitanje. O izvesnim stvarima se *ne pita*: prvi imperativ instinkta. – Apsolutno ne shvatam šta se želi učiniti s evropskim radnikom, pošto se od njega najpre napravilo pitanje. On se oseća suviše dobro da ne bi zahtevao sve više i više, sve s većom neskromnošću. Konačno, on na svojoj strani ima veliko mnoštvo. Potpuno je nestala nada da će se ovde formirati stalež skromne i samozadovoljne vrste čoveka, tipa Kineza: a to bi bilo razumno, to bi bilo upravo neophodno. Šta su učinili? – Sve da bi se uništio, još u klici, preduslova za to – instinkti pomoću kojih je radnik bio kao stalež moguć, moguć za *samog sebe*, uništeni su do temelja najneodgovornijom besmislenošću. Radnika su učinili ratobornim, dali su mu pravo glasa koalicije, političko pravo glasa: šta je čudno ako radnik već danas gleda na svoju egzistenciju kao na bedu (moralno izraženo, kao na *nepravdu* –).? Ali šta *hoće*? pitam još jednom. Ako se želi neki cilj, onda valja hteti i sredstva. ako se hoće robovi, onda valja biti budala da bi se oni vaspitavali za gospodare.

41.

"Sloboda koju ja *ne* volim..." – U takva vremena kao što su današnja, biti prepušten svojim instinktima, samo je zla sreća više. Ovi instinkti protivreče, smetaju jedan drugom, međusobno se uništavaju; već sam definisao *savremenost* kao fiziološku samoprotivrečnost. Um vaspitanja bi hteo da se, pod železnim jarmom, *paralizuje* najmanje jedan od ovih sistema instinkata, kako bi se drugom sistemu dozvolilo da sakupi snagu, da postane snažan, da postane gospodar. Danas bi individuu trebalo učiniti mogućom tek pošto se *obreže*: moguće, to jest, *potpuno*... Dešava se obrnuto: pretenzija na nezavisnost, na slobodan razvoj, na *laissez aller*, izražavaju s najvećom vernošću upravo oni za koje nikakve uzde ne bi bile *suviše zategnute* – to važi *in politics*, to važi u umetnosti. Ali, to je simptom *decadence-a* naše savremeno shvatanje "slobode" je dokaz više o izopačenosti instinkata.

42.

Gde je neophodna vera. – Ništa nije ređe među moralistima i svecima od poštenja; možda oni govore suprotno možda oni i *veruju* u to. Kada je, naime, neka vera korisnija, delotvornija, uverljivija od *svesnog* licemerstva, tada licemerstvo instinktivno postaje *nevinost*: prva teza za shvatanje velikih svetaca. Takođe i kod filozofa, jedne druge vrste

svetaca, čista profesija ih čini takvim da dozvoljavaju samo izvesne istine: naime, takve na koje njihova profesija ima *javnu* sankciju – kantovski rečeno, istine *praktičnog* uma. Oni znaju šta *moraju* da dokažu, u tome su oni praktični – oni se među sobom prepoznaju po tome što se slažu u pogledu "istina". – "Nemoj lagati" (– srpski rečeno: *čuvajte se*, gospodine, da ne kažete istinu...).

43.

Na uvo konzervativcima. – Ono što se ranije nije znalo, što se danas zna, moglo bi se znati – *regresija*, vraćanje u ma kom smislu i stepenu apsolutno nije moguće. Bar mi filozofi to znamo. Ali, svi sveštenici i moralisti su verovali u to – oni su *hteli* da vrata čovečanstvo na *prethodnu* meru vrline, da *zaustave* njegov razvoj. Moral je uvek bio Prokrustova postelja. čak su i političari u tome podražavali propovednike vrline: još i danas ima partija koje kao o svom cilju maštaju da se sve stvari kreću *hodom raka*. Ali, niko nije voljan da bude rak. Ništa ne pomaže: *valja* ići napred, hoću reći, *korak po korak dalje u decadence* (– to je *moja* definicija savremenog "napretka"...). Ovaj se razvoj može *sprečiti*, i time zaustaviti samo izopačenost, sakupiti je, učiniti je silovitijom i *iznenadnijom*: više se ne može učiniti.

44.

Moje shvatanje genija. – Veliki su ljudi, kao i velika vremena, eksplozivni u kojima je sakupljena ogromna snaga; njihov preduslov je, istorijski i fiziološki, uvek bio to što se na njima dugo sakupljalo, nagomilavalo, štedelo i čuvalo – što dugo nije bilo eksplozije. Ako je napetost u masi postala suviše velika, onda je dovoljan najslučajniji nadražaj da se pobudi na život "genije", "delo", velika sudbina. Šta znači onda sredina, epoha, "duh vremena", "javno mnjenje"! – Uzmimo Napoleonov slučaj. Francuska iz vremena revolucije, a još više Francuska do revolucije, stvorila bi tip suprotan Napoleonu: pa ipak ga je *stvorila*. A pošto je Napoleon bio čovek *drugog* kova, naslednik jedne jače, duže, drevnije civilizacije od one koja se u Francuskoj raspršila u prah i pepeo, postao je ovde gospodar, bio je ovde jedini gospodar. Veliki ljudi su neophodni, vreme u koje se oni javljaju je slučajno; što oni skoro uvek postaju gospodari nad njim, to proizilazi iz toga što su oni jači, što su stariji, što se u njima duže sakupljalo. Između genija i njegovog vremena postoji takav odnos kao između jakih i slabih, a takođe kao između starih i mladih: vreme je relativno uvek mnogo mlađe, slabije, nezrelije, nesigurnije, detinjastije. – Što se danas u Francuskoj o tome *mnogo drugačije* misli (u Nemačkoj *takođe*: ali to nije važno), što je teorija sredine, prava teorija neurotičara, postala sakrosanktna i skoro naučna, i nailazili na verovanje i kod fiziologa, to "ne miriše dobro", to navodi na tužne misli. – I u Engleskoj to ne shvataju drugačije, ali zato se nijedan čovek neće ražalostiti. Englez ima samo dva načina da se obračuna s genijem i "velikim čovekom": ili *demokratski*, na Bakleov način, ili *religiozno*, na Karlajlov način. – *Opasnost*, koja postoji u velikim ljudima u vremenima, izvanredna je; za petama im je iscrpljenost svake vrste, sterilnost. Veliki čovek je kraj; veliko vreme, na primer, renesansa, je kraj. Genije – u delu, u činu, neminovno je rasipnik: a što se *troši*, u tome je njegova veličina... Instinkt samoodržavanja izlazi takođe na videlo: preterano snažni pritisak emanacije sila zabranjuju mu svako takvo staranje i opreznost. To se naziva "žrtvovanjem"; u njemu se veliča njegovo "herojstvo", njegova ravnodušnost prema sopstvenom dobru, njegovo samopožrtvovanje za ideju, za veliku stvar, za otadžbinu: sve su to nespornosti... On se izliva, on se preliva, on se troši, on ne šteti sebe – s fatalnošću, sudbonosno, nevoljno, kao što se reka nevoljno izliva preko svojih obala. Ali, pošto je čovek takvim eksplozivnim ljudima mnogo zahvalan, to im je zato mnogo i podario, na primer, neku vrstu *višeg morala*... To je način ljudske zahvalnosti: ona *pogrešno razume* svoje dobročinitelje.

45.

Zločinac i šta mu je srodno. – Tip zločinca, to je tip snažnog čoveka pod nepovoljnim uslovima, to je snažan čovek učinjen bolesnim. Njemu nedostaje divljina, izvesna slobodnija i opasnija priroda i forma postojanja, gde sve, što je oružje i zaštita u instinktu jakog čoveka,

odoleva pravu. Njegove *vrline* je izagnalo društvo; njegovi najživahniji instinkti, koje je doneo sa sobom, srastaju odmah s afektima potištenosti, sa sumnjom, strahom, beščašćem. Ali, to je skoro *recept* za fiziološku izopačenost. Čovek, koji mora tajno da čini ono što najbolje može, ono što bi najradije učinio, s dugom napetošću, oprežnošću, postaje anemičan, i pošto on žanje od svojih instinkata uvek samo opasnost, proganjanje, kobne posledice, menja se i njegov osećaj prema tim instinktima – on ih oseća fatalnim. U ovom društvu, našem spokojnom, mediokritetskom, uškopljenom društvu, u koje sin prirode dolazi s planine i s morskih pustolovina, nužno se izopačuje u zločinca. Ili skoro nužno: jer, ima slučajeve kada se takav čovek pokazuje jačim od društva: Korzikanac Napoleon najčuvaniji je primer za to. Za problem, koji je ovde pred vama, važno je svedočanstvo Dostojevskog – Dostojevskog, jedinog psihologa, uzgredno rečeno, od kojega sam imao čemu da se naučim: on spada u najsrećnije slučajeve moga života, čak i više od otkrovenja Stendala. Ovaj *duboki* čovek, koji je deset puta bio u pravu što je potcenjivao površne Nemce, sasvim je drugačije osećao sibirski robijaše, u čijoj je sredini dugo živeo, nego što je sam očekivao, sve teških zločinaca za koje više nije bilo povratka u društvo – otprilike, kao da su izrezani od najboljeg, najtvrdog i najdragocenijeg drveta, koje uopšte raste na tlu. Uopštimo slučaj zločinca: predstavimo sebi prirode, koje su iz bilo kojeg razloga lišene društvenog saosećaja, koje znaju da ih ne smatraju dobročiniteljima, korisnima, taj osećaj čandala po kojem se čovek ne smatra jednakim, već odbačenim, nedostojnim, onima koji pogane. Misli i postupci takvih priroda imaju boju nečeg podzemnog; na njima postaje sve bleđe nego na onima čiji je život ozaren svetlom dana. Ali, skoro svi oblici egzistencije, koje mi danas stičemo, nekada su živeli u tom polugrobnom vazduhu: čovek nauke, artist genije, slobodan duh, glumac, trgovac, veliki otkrivač... Sve dok je *sveštenik* smatran najvišim tipom, *svaka* vredna vrsta čoveka bila je lišena vrednosti... Dolazi vreme – obećavam – kada će biti smatran *najnižim*, kao *naš* čandala, kao najlažljivija, kao najneprostojnija vrsta čoveka... Obraćam pažnju na to kako se još i sada, pod najblažom vladavinom običaja, koja je ikada vladala na svetu, bar u Evropi, svaka neobičnost, svaka duga, preduga *potčinjenost*, svaki neobični, neprozračni oblik postojanja približava onom tipu koji usavršava zločinac. Svi duhovni novatori imaju neko vreme na čelu blede, i fatalističko znamenje čandale: *ne* zato što su na njih tako gledali, nego zato što su sami osećali strašan ponor, koji ih razdvaja od svega uobičajenog i onog što se nalazi u časti. Skoro svaki genije poznaje kao jednu od faza svog razvoja "katilinovsku egzistenciju", osećaj mržnje, osvete i bunta protiv svega što već *jeste*, što više ne *postaje*... Katilina – oblik preegzistencije *svakog* Cezara.

46.

Ovde je vidik slobodan. – Može biti uzvišenost duše kad filozof čuti; može biti ljubav kad protivreči sebi; moguća je učtivost onoga koji saznaje, koja laže. Nije bez prefinjenosti rečeno: *il est indigne des grands coeurs de repandre le trouble qu'ils ressentent*: mora se samo dodati da može biti, takođe, veličina duše ne bojati se *najnedostojnijeg*. Žena, koja voli, žrtvuje svoju čast; čovek koji saznaje, koji "voli", žrtvuje možda svoju čovečnost; bog koji je voleo postao je Jevrej...

47.

Lepota nije slučaj. – I lepota rase ili porodice se izgrađuje, njena gracioznost i blagost u svim gestovima: ona je, slično geniju, krajnji rezultat akumulisanog rada pokolenja. Mora da je čovek prineo velike žrtve dobrom ukusu, radi njega mnogo učinio, mnogo propustio – sedamnaesti vek u Francuskoj je dostojan divljenja i u pogledu ovog, i u pogledu drugog – mora da je u njemu postojao princip izbora za društvo, mesto, odevanje, seksualno zadovoljstvo, mora da je dao prednost lepoti u odnosu na korist, naviku, mnjenje, učmalost. Najviše pravilo: čovek ne sme ni prema sebi da bude "raspušten". – Dobre stvari su prekomerno dragocene: i uvek vredi zakon da je onaj koji ih *ima*, neko drugi od onoga koji ih *stiče*. Sve dobro je nasledstvo: što nije nasleđeno, to je nesavršeno, to je početak... U Atini su

u Ciceronovo vreme, koji povodom te činjenice izražava svoje divljenje, muškarci i mladići bili mnogo lepši od žena: ali, koliki je trud i koliki napor u službi lepote zahtevao od sebe muški pol tokom vekova! – Ovde se, naime, ne treba ogrešiti o metodiku: gola disciplina osećaja i misli je skoro nula (– u tome leži velika zabluda nemačkog obrazovanja, koje je potpuno iluzorno). valja, pre svega, ubediti *telo*. Strogo poštovanje značajnih i odabranih gestova, obaveza da se živi samo s takvim ljudima, koji nisu "raspušteni", potpuno je dovoljno da čovek postane značajan i izabran. za dva-tri pokolenja sve će to već *proći u duhovnu oblast*. Za sudbinu naroda i čovečanstva presudna okolnost je da kultura započne na *pravom mestu* – ne na "duši" (kao što je to bilo sujeverje sveštenika i polusveštenika): pravo mesto je telo, izgled, dijeta, fiziologija, *ostalo* sledi iz toga... Grci stoga ostaju *prvi kulturni događaj* istorije – oni su znali, oni su *činili* što je bilo neophodno; hrišćanstvo, koje je preziralo telo, bilo je do sada najveća nesreća čovečanstva.

48.

Napredak u mom smislu. I ja, takođe, govorim o "povratku prirodi", mada to nije vraćanje, već *uspinjanje* – gore, u visoku, slobodnu, čak strašnu prirodu i prirodnost, takvu koja se igra s velikim zadacima, koja se *sme* igrati... Govoreći *alegorički*: Napoleon je bio egzemplar "povratka prirodi", kao što je ja shvatam (na primer, *inrebus tactictis*, još više, kao što to vojska zna u strategiji). – Ali, Ruso – kada je *on* upravo hteo nazad? Ruso, taj prvi novi čovek, idealist i gad u jednoj osobi, kome je bilo neophodno moralno "dostojanstvo", da bi izdržao svoj sopstveni aspekt, bolestan od razuzdane sujete i razuzdanog samoprezira. Čak i ovaj izrod, koji se opružio na pragu novog vremena, hteo je "povratak prirodi" – kada je, pitam još jednom, Ruso hteo nazad? Mrzim Rusoa još *u* revoluciji: ona je svetskoistorijski izraz za ovu dvoličnost idealista i gada. Krvava farsa, kojom se odigrala ova revolucija, njena "imoralnost", malo me se tiču: ono što mrzim, to je njena *moralnost* u Rusoovom duhu – takozvane "istine" revolucije, kojima ona, još i danas, utiče i pridobija za sebe sve neukusno i mediokritetsko. Nauka o jednakosti!... Ali, nema otrovnijeg otrova: jer, *izgleda* da je propoveda sama pravičnost, dok je ona *kraj* pravičnosti..."Jednakima jednako, nejednakima nejednako" – *to* bi bio pravi govor pravičnosti: i šta odatle sledi, "nejednako nikada ne učiniti jednakim". – Što je nauka o jednakosti bila praćena takvim strašnim i krvavim događajima, to je dalo ovoj "savremenoj ideji" *par excellence* neku vrstu glorijske i oreole, tako da je revolucija zavela kako *predstavu*, tako i najplemenitije duhove. To, najzad, nije nikakav razlog da se ona više poštuje. – Ja vidim samo jednog koji je nju osećao kako je trebalo da se oseća, s odvratnošću Getea...

49.

Gete – ne nemačka već evropska pojava: grandiozan pokušaj da se pobedi osamnaesti vek vraćanjem prirodi, *usponu* do prirodnosti renesanse, neka vrsta samosavlađivanja od strane tog veka. – On je u sebi nosio njegove najsnažnije instinkte: osećajnost, idolatriju prirode, antiistorijsko, idealističko, nerealno, revolucionarno (– poslednje je samo izvestan oblik nerealnog). On je uzeo u pomoć istoriju, prirodne nauke, antiku, isto tako Spinozu, a pre svega praktičnu delatnost; on se okružio zatvorenim horizontom; on se nije oslobodio od života, on je ušao u njega; on nije bio bojažljiv, i uzimao je koliko je mogao za sebe, na sebe u sebe. Ono što je hteo, to je bila *totalnost*; on se borio protiv razmirice uma, osećajnosti, osećaja, volje (– koju je, u najužasnijoj skolastici, propovedao *Kant.*, Geteov antipod); on se disciplinovao od celovitog, on je *stvorio* sebe... Gete je bio, usred nerealno nastrojenog veka, ubedeni realista: on je govorio da svemu što mu je u tome bilo srodno – u njegovom životu nije bilo većeg doživljaja od onoga *ens realissimum*, koji se zvao Napoleon. Gete je koncipirao snažnog, visokoobrazovanog čoveka, koji je u svakom pogledu bio fizički spretn, držao sebe samog za uzde, koji je samog sebe uvažavao, koji *sme* da se odvaži na potpunost i bogatstvo prirodnosti, koji je dovoljno jak za ovu slobodu; čovek tolerancije, ne iz slabosti već od snage, jer ono, od čega bi prosečna priroda stradala, on još zna da upotrebi u svoju

korist; čoveka, za kojega više nema ničeg zabranjenog, bilo da je to *slabost*, zvala se ona porok ili vrlina.. Takav *oslobođeni* duh stoji, s radosnim i poverljivim fatalizmom, usred vasiona *verujući* da je samo pojedinačno nedostojno, da se u celom sve iskupljuje i potvrđuje – *on ne negira ništa više...* Ali, takva vera je najviša od svih mogućih vera: krstio sam je po imenu Dionisa.

50.

Moglo bi se reći daje, u izvesnom smislu, devetnaesti vek *takođe* stremio svemu tome čemu je stremio Gete kao ličnost: ka univerzalnosti u razumevanju, u odobravanju, ka dopuštanju da se približi svako, ka smelom realizmu, ka strahopoštovanju pred svim faktičnostima. Kako to da opšti rezultat nije Gete, već haos, nihilističko uzdisanje, neznanje kako se izvući iz škripca, instinkt zamora, koji *in praxy* stalno pobuđuje na to da se valja *vratiti osamnaestom veku?* (– na primer, kao romantika osećaja, kao altruizam i hipersentimentalnost, kao feminizam u ukusu, kao socijalizam u politici). Zar nije devetnaesti vek, bar na svom kraju, pojačani surovi osamnaesti vek, to jest, vek *decadence-a*? Tako bi Gete bio ne samo za Nemačku, već i za celu Evropu samo slučajna pojava, jedno lepo uzalud? – Ali, to znači ne shvatiti velike ljude, kada se na njih gleda iz žalosne perspektive društvene koristi. Što se iz njih ne sme izvući nikakva korist, *šo samo, možda, spada u veličinu...*

51.

Gete je poslednji Nemačkinac prema kojem se odnosim s poštovanjem: po svojoj prilici on je osećao stvari, koje osećam ja – mi se slažemo i u pogledu "krsta"... Često me pitaju, zašto zapravo pišem *nemački*: nigde me ne čitaju gore nego u otadžbini. Ali, ko zna, najzad, da li ja i *želim* da me danas čitaju? – Stvarati dela, na kojima će vreme uzalud probati svoje zube; po obliku, po supstanciji uporno težiti maloj besmrtnosti – nikada nisam bio dovoljno skroman da bih od sebe želeo manje. Aforizam, sentencija, u kojima sam ja umetnik kao prvi među Nemačkim, oblici su "večnosti"; moja je taština u tome da sa deset rečenica kažem ono, što će drugi reći u čitavoj knjizi – što svaki drugi neće reći u čitavoj knjizi... Ja sam čovečanstvu dao najdublju knjigu koju ima, svog *Zaratustru*: dajem mu, ukratko, najnezavisniju.

NA ČEMU SAM ZAHVALAN STARIMA

1.

Na kraju, nekoliko reči o onom svetu do kojeg sam tražio prilaze, do kojeg sam možda našao novi prilaz – o antičkom svetu. Moj ukus, koji bi mogao da bude suprotnost indulgentnom ukusu, i ovde je daleko od toga da bi svemu i svačemu rekao Da; on uopšte nerado govori Da, radije još Ne, a najradije savršeno Ništa... To se odnosi na čitave kulture, to se odnosi na knjige – to se odnosi na mesta i predele. U suštini, vrlo je malo antičkih knjiga koje ubrajam u svoj život; najznamenitije nisu među njima. Moj osećaj za stil, za epigram kao stil, probudio se skoro trenutno u dodiru sa Salustijem. Nisam zaboravio čuđenje svog uvaženog učitelja Korsena kada je svom najlošijem latinisti morao dati najvišu ocenu – bio sam dokrajčen jednim udarcem. Sažet, strog, s toliko supstancije koliko je u suštini moguće, s hladnom zlobom prema "lepoj reči", a takođe i prema "lepom osećaju" – po tome sam se prepoznao. Svuda, sve do mog Zaratustre, prepoznaćete kod mene veoma ozbiljnu ambiciju za *rimskim* stilom, za "*aere perennius*" u stilu. – Nije drugačije bilo sa mnom ni pri prvom dodiru s Horacijem. Do danas me nijedan pesnik nije doveo u takvo artističko ushićenje, u koje me je dovela, od samog početka, Horacijeva oda. U izvesnim jezicima se ne može ni *poželeti* to što je ovde postignuto. Ovaj mozaik reči gde svaka reč kao zvuk, kao mesto, kao pojam izliva svoju silu nadesno i nalevo, i preko celine, ovaj *minimum* po obimu i broju znakova, ovaj *maximum* energije znakova postignut na taj način – sve je to u rimskom duhu i,

ako je verovati meni, *aristokratsko par excellence*. Čitava ostala poezija je, u poređenju s tim, nešto suviše popularno – obična brbljivost osećaja...

2.

Grcima nikako nisam zahvalan na srodnim, snažnim utiscima; i, da kažem bez ikakvog uvijanja, oni nam ne *mogu* biti ono što su Rimljani. Od Grka se ne može *učiti* – njihova vrsta nam je suviše strana, ona je suviše fluidna da bi delovala imperativno, "klasično". Ko bi se ikada od jednog Grka naučio pisati! Ko bi se tome ikada naučio *bez* Rimljana!... Neka mi ne prigovaraju Platona. U odnosu na Platona, ja sam radikalni skeptik, i nikada nisam bio u stanju da se složim s divljenjem, koje obično među naučnicima pobuđuje *artist* Platon. Najzad, na mojoj strani su ovde i najrafiniranije sudije ukusa među samim starim. Platon, kako mi se čini, zbrkano meša sve oblike stila, on je stoga *prvi decadent* stila: on ima na savesti nešto slično kao i cinici, koji su izumeli *satura Minippea*. Da bi platonski dijalog, taj užasno samozadovoljni i detinjasti vid dijalektike, mogao da deluje uzbuđujuće, za to nije potrebno da ste čitali dobre francuske autore – Fontanela, na primer Platon je dosadan. – Najzad, moje nepoverenje u Platona doseže dublje: smatram da je u toj meri skrenuo od svih osnovnih instinkata Helena, da je u toj meri prožet moralom, i tako preegzistetno hrišćanski – njemu je već pojam "dobrog" najviši pojam – da bih radije od čitavog fenomena Platona upotrebio surovu reč "više šarlatanstvo", ili, ako je to prijatnije čuti, idealizam – od bilo koje druge reči. Skupo je plaćeno za to što se ovaj Atinjanin školovao kod Egipćana (– ili kod Jevreja u Egiptu?...). U velikom sudbonosnom događaju, koji zovemo hrišćanstvom, Platon je onaj "ideal" nazvan dvosmislenošću i fascinacijom, koji je plemenitijim prirodama starog doba omogućio da sebe pogrešno shvate i da stupe na "most", koji je vodio do "krsta". A koliko još Platona ima u pojmu "crkva", u uređenju, sistemu, praksi crkve! – Moje okrepljenje, moja osobita ljubav, moje *isceljenje* od svakog platonizma uvek je bio Tukidid. Tukidid i, možda, Makijavelijev *principe* najviše su mi srodni bezuslovnom voljom da sebe ničim ne zavaravaju i time što um gledaju u *realnosti* – a ne u "umu", još manje u "moralu"... Od žalosnog, neukusnog lepobojenja Grka u idealu, koje "klasično obrazovani" mladić unosi sa sobom u život kao nagradu za svoju gimnazijsku dresuru, ništa ne leči tako radikalno kao Tukidid. Treba ga izvrtati redak po redak, i njegove zadnje misli čitati tako jasno kao njegove reči: malo ima takvih mislilaca koji su tako bogati zadnjim mislima. U njemu dolazi do potpunog izraza *kultura sofista*, hoću reći *kultura realista*: ovaj neprocenjiv pokret među šarlatanstvom morala i ideala, koji svuda prodire. Grčka filozofija kao decadence grčkog instinkta; Tukidid kao velika ukupna suma, poslednje otkrovenje te moćne, stroge, surove faktičnosti, koja je bila u instinktu drevnih Helena. *Hrabrost* pred realnošću najzad razlikuje takve prirode kao što su Tukidid i Platon: Platon je kukavica pred realnošću – *prema tome*, on traži utočište u idealu; Tukidid vlada *sobom* – prema tome, on zadržava i vlast nad stvarima.

3.

Nanjušiti kod Grka "divlje duše", "zlatne sredine" i druga savršenstva, diviti se, na primer, njihovoj spokojnoj uzvišenosti, idealnom načinu mišljenja, visokoj jednostavnosti – od ove "visoke jednostavnosti", te *niaiserie allemande* sačuvaao me je, najzad, psiholog koga sam nosio u sebi. Video sam njihov najsnažniji instinkt, volju za moć, video sam ih kako dršču pred neukrotivom moći tog instinkta – video sam kako su sve njihove institucije izrasle iz preventivnih mera kako bi se osigurali obostrano od njihovog unutrašnjeg *eksiloziva*. Čudovišna unutrašnja napetost se zatim ispraznila u strašno i bespoštedno neprijateljstvo prema spoljnjem svetu: gradske opštine su rastrzale jedna drugu, kako bi građani svake od njih našli mira od samih sebe. Bila je preka potreba da budu jaki: opasnost je bila u blizini – ona je vrebala na svakom mestu. Velelepno razvijeno telo, smeli realizam i imoralizam, svojstven Helenu, bio je *nužda*, a ne "priroda". On je bio samo posledica, on tu nije bio od početka. Pa i svečanostima i umetnostima nisu hteli da postignu ništa drugo nego da se osećaju *na vrhu*, da se *pokažu* na vrhu: to su sredstva da čovek proslavi samog sebe, katkad da

ulije strah pred samim sobom... Suditi o Grcima na nemački način prema njihovim filozofima, koristiti se prostodušnošću sokratskih škola za objašnjenje toga *tša je* to u suštini helensko!... Pa, filozofi su *decadents* helenstva, oni su oličenje pobune protiv starog, aristokratskog ukusa (– protiv analognog instinkta, protiv polisa, protiv vrednosti rase, protiv autoriteta porekla). O sokratskim vrlinama se propovedalo, *zato što* su se one izgubile kod Grka razdražljivi, bojažljivi, nepostojani, komedijanti od prvog do poslednjeg, oni su imali nekoliko razloga više da dozvole da im se propoveda moral. Ne da bi to nečemu pomoglo: ali velike reči i impozantne poze pristaju tako dobro uz *decadents*...

4.

Ja sam bio prvi koji se, za razumevanje starijeg, još uvek bogatog, pa čak i rasipnog helenskog instinkta, odnosio ozbiljno prema tom neobičnom fenomenu koji nosi ime Dionisa: on se jedino može objasniti *suviškom* snage. Ko proučava Grke, kao onaj najtemeljiti poznavalac njihove kulture koji danas živi, kao Jakob Burkhart iz Bazela, koji je odmah znao da je time nešto učinjeno: Burkhart je uneo u svoju *Kulturu Grka* posebnu glavu o pomenutom fenomenu. Ukoliko se želi da se upozna suprotan odnos prema delu, onda treba samo pogledati skoro zabavljajuće siromaštvo instinkata nemačkih filologa, kada se približavaju dionizijskom. Naročito čuveni Lobek, koji se, sa sigurnošću dostojnom poštovanja crva osušenog među knjigama, uvukao u taj svet tajanstvenih stanja i ubedio sebe u svoju naučnost, koja se sastojala u tome što je bio do odvratnosti lakomislen i detinjast – Lobek je čitavom učenošću dao na znanje da, u suštini, svi ti kurioziteti nemaju nikakvog značaja. U stvari, sveštenici bi mogli da saopšte učesnicima takvih orgija nešto što nije lišeno vrednosti, n na primer, da vino izaziva veselje, da čovek katkad živi od plodova, da biljke u proleće cvetaju, a u jesen venu. Što se tiče onog tako neobičnog bogatstva obreda, simbola i mitova orgijastičkog porekla, u koje je antički svet bukvalno zarastao, to Lobek u njemu nalazi povoda da svoju oštroumnost poveća još za jedan stepen. "Grci su se", kaže on u *Aglaofamusu I*, 672, "ukoliko nisu imali šta drugo da rade, smejali, skakali, besomučno jurili naokolo, ili su, pošto katkad kod čoveka postoji i želja za tim, sedeli, plakali, i jadikovali. Drugi su im se zatim kasnije pridružili i tražili ma kakav razlog za ovu neobičnu pojavu; tako su, za objašnjenje ovi običaja, nastale bezbrojne legende o svečanostima i motivima. S druge strane, verovalo se da onaj *zabavan način življenja*, koji se odvijao praznične dane, obavezno čini sastavni deo svečanosti, i smatran je neophodnim delom bogoslužjenja". – To je brbljanje dostojno prezira, tako da Lobeka ni trenutka ne treba shvatiti ozbiljno. Sasvim ćemo drugačiji utisak steći ako istražimo pojam "grčki", koji su stvorili Vinkelman i Gete, i naći ćemo da je on nespojiv s onim elementom iz koga je nikla dionizijska umetnost – sa orgijazmom. U stvari, ne sumnjam u to da bi Gete principijelno isključio nešto lično iz mogućnosti grčke duše. *Prema tome, Gete nije razumeo Grke*. Jer, tek u dionizijskim misterijama, u psihologiji dionizijskog stanja izražava se osnovni fakt helenskog instinkta – njegova "volja za život". Šta je Helen garantovao sebi ovim misterijama? *Večni život*, večno vraćanje života; budućnost obećana i posvećena u prošlosti; trijumfalno Da za život uprkos smrti i promenama; *pravi život* kao opšti produžetak života putem začeca, putem misterije polnog života. Stoga su u *polnom* simbolu Grci videli simbol dostojan poštovanja sam po sebi, verodostojan, duboki smisao čitave antičke pobožnosti. Sve pojedinačno u aktu začeca, trudnoće, porođaja, pobuđivalo je najviše i najdostojanstvenije osećaje. U nauci o misterijama, *patnja* je blagosiljana: "porodiljske muke" posvećuju patnju uopšte – svako postojanje i rasteenje, sve što garantuje budućnost *uslovljava* bol i patnju... Da bi postojala večna radost stvaranja, da bi volja za život večno potvrđivala samu sebe, zbog toga *moraju* večito da postoje "porodiljske muke"... Sve ovo označava već reč Dionis: ja ne poznajem nijednu višu simboliku od ove *grčke* simbolike, simbolike Dionisija. U njoj se pridaje religiozni smisao najdubljem instinktu života, instinktu budućnosti života, večnosti života – sam put ka životu, začeca kao *sveti* put... Tek je hrišćanstvo, sa svojim neprijatnim osećanjem *u odnosu na život*, koji je činio njegovu

osnovu, učinilo od polnog života nešto nečisto: ono je *blatom* zaprljalo začetak, preduslov našeg života...

5.

Psihologija orgijazma kao osećaja preliivanja života i snage, u kojem i sam bol deluje kao *stimulans*, dala mi je ključ da shvatim pojam *tragičnog* osećaja koji su pogrešno shvatili kako Aristotel, tako posebno naši pesimisti. Tragedija je tako daleko od toga da dokaže nešto u korist pesimizma Helena u Šopenhauerovom smislu, tako da se ona može smatrati nesumnjivim odstupanjem i *opovrgavanjem* pesimizma. Potvrđivanje života čak i najnedokučivijim i najsirovijim njenim problemima, volja za život, likujući *kao žrtva* svojih najviših tipova prinetoj sopstvenoj neiscrpivosti – *to* sam nazvao dionizijskim, *to* sam odgonetnuo kao most ka psihologiji *tragičnog* pesnika. *Ne* da bi se oslobodio užasa i sažaljenja, ne da bi se očistio od opasnog afekta njegovim burnim pražnjenjem – tako je to razumeo Aristotel – već da bi, uprkos užasu i sažaljenju, *sam bio* večna radost postojanja – ona radost koja u sebi uključuje i *radost u unštavanju*... A time ponovo dotičem ono mesto od kojega sam jednom pošao – *Rađanje tragedije je bilo moje prvo prevrednovanje svih vrednosti: time se ponovo vraćam na tlo iz kojeg niče moje htenje, moja moć – ja, poslednji učenik filozofa Dionisa – ja, učitelj večnog vraćanja*...

ČEKIĆ GOVORI

"Zašto tako tvrđ?" – reče jednom drveni ugallj dijamantu: "zar nismo bliski rođaci?"

Zašto tako mek? Oh, braćo moja, pitam ja vas, dakle: zar niste vi – moja braća?

Zašto tako meki, tako pokorni i popustljivi? Zašto toliko mnogo poricanja, odricanja u vašim srcima? tako malo sudbine u vašim očima?

A zar vi nećete biti kobni i neumitni: kako bi mogli jednom sa mnom – da pobedite?

A ako vaša tvrdoća neće da seva i reže i raseca: kako bi mogli jednom sa mnom – da stvarate?

Svi stvaraoci su, naime, tvrđi. I vama bi moralo izgledati blaženstvo da ostavite trag vaše ruke na milenijume kao na vosku – blaženstvo, pisati po volji milenijuma kao po bronzi – tvrđe od bronzje, plemenitije od bronzje. Potpuno je tvrđo, samo je najplemenitije.

Ovu novu zapovest oh, braćo moja, dajem je vama budite tvrđi! –

Iz Tako je govorio Zaratustra